

ŠIAULIŲ UNIVERSITETAS
SOCIALINĖS GEROVĖS IR NEGALĖS STUDIJŲ FAKULTETAS
SPECIALIOSIOS PEDAGOGIKOS KATEDRA

Specialiosios pedagogikos (šaka – logopedija) iššęstinių studijų programa, V kursas

Laura Baltrukonytė

**TAIKOMOSIOS ELGESIO TERAPIJOS TAIKymo VEIKSMINGUMAS
AUTISTIŠKŲ VAIKŲ KOMUNIKACIJAI IR KALBAI UGDYTI**

Bakalauro darbas

*Bakalauro darbo vadovė –
doc. dr. Regina Ivoškuvienė*

Bakalauro darbo santrauka

Bakalauro darbo tikslas buvo išsiaiškinti Taikomosios elgesio analizės (toliau – ABA) metodo taikymo veiksmingumą. Remiantis pedagoginės, psichologinės literatūros analize, atskleisti autizmo sindromo mokslinę sampratą; išnagrinėti vaikų, pasižyminčių autizmo sindromu, ugdymo(si) ypatumus. Pravedant vaikų, pasižyminčių autizmo sindromu, veiklos tyrimą, išanalizuoti komunikacijos ir kalbos įgūdžių įgijimo ypatumus, palyginti savarankiškumo lygmens kitimą, dirbant skirtingais metodais. Taip pat įrodyti naudojamų paskatinimų įtaką, dirbant ABA metodu, komunikacijos ir kalbos įgūdžių įgijimo spartai.

Tyrime dalyvavo dvidešimt Kauno vaikų abilitacijos centro ugdytinių, pasižyminčių autizmo sindromu ar turinčių autizmo bruožų. Iš jų pagal lytį: keturios mergaitės ir šešiolika berniukų. Keturių tiriamųjų amžiaus vidurkis – 3,6 metai, šešių tiriamųjų – 4 metai, keturių tiriamųjų – 5 metai ir šešių tiriamųjų – 6 metai.

Tyrimo rezultatai parodė, kad ikimokyklinio amžiaus vaikų, pasižyminčių autizmo sindromu ar turinčių autizmo bruožų, komunikacijos ir kalbos raida yra sudėtingas procesas, reikalaujantis nuodugnaus vaiko pažinimo, darbo pagal specialiąsias ugdymo programas, specialiųjų metodų ir priemonių taikymo. Rezultatų analizė leidžia teigti, kad, naudojant ABA metodą, komunikacijos ir kalbos įgūdžiai įgyjami sparčiau nei dirbant įprastiniais darbo metodais. ABA metodas lemia aukštesnį komunikacijos ir kalbos įgūdžių savarankiškumo lygmenį, paskatinimų įvairovė daro įtaką greitesniam komunikacijos ir kalbos įgūdžių įgijimui. Komunikacijos ir kalbos įgūdžiai suformuojami, perkeliama ir išlaikomi, kai visi specialistai dirba įvairiose aplinkose ir tėvai darbą tęsia namuose. Bakalauro darbo veiklos tyrimo duomenys įrodo ABA metodo veiksmingumą, ugdant autistiškų vaikų komunikaciją ir kalbą.

Turinys

Bakalauro darbo santrauka.....	2
Įvadas.....	4
1 skyrius. AUTIZMO SINDROMO APTARIMAS PEDAGOGINĖJE	
PSICHOLOGINĖJE LITERATŪROJE.....	6
1.1. Autizmo apibūdinimų įvairovė.....	6
1.2. Autistiškų vaikų psichinės raidos ypatumai.....	6
1.2.1. Vaikų, pasižyminčių autizmo sindromu, elgesys.....	8
1.3. Vaikų, pasižyminčių autizmo sindromu, komunikacijos ir kalbos ypatumai.....	13
1.4. Vaikų, pasižyminčių autizmo sindromu, ugdymo metodų aptarimas.....	15
1.4.1 TEACCH - autistiškų ir protiškai atsilikusių vaikų, turinčių kalbos sutrikimų priežiūra ir mokymas.....	15
1.4.2. PECS - bendravimas apsieičiant paveikslėliais.....	16
1.4.3. ABA - Taikomoji elgesio analizė.....	16
2 skyrius. TAIKOMOSIOS ELGESIO TERAPIJOS TAIKymo VEIKSMINGUMAS	
AUTISTIŠKŲ VAIKŲ KOMUNIKACIJAI IR KALBAI UGDYTI.....	18
2.1. Tyrimo metodika.....	18
2.2. Tyrimo dalyviai.....	20
2.3. Tyrimo rezultatai.....	22
2.3.1. Programų <i>Impresyvusis objektų atpažinimas</i> ir <i>Taip/Ne</i> įsisavinimas.....	22
2.3.2. Programų <i>Impresyvusis prielinksnių suvokimas</i> ir <i>Ekspresyvusis prielinksnių</i> <i>įvardijimas</i> įsisavinimas.....	24
2.3.3. Programų <i>Objektų įvardijimas pagal jų funkcijas</i> ir <i>Duoda du daiktus</i> įsisavinimas.....	25
2.3.4. Skirtingų paskatinimų parinkimo veiksmingumas įsisavinant komunikacijos ir kalbos programas.....	28
2.3.5. Komunikacijos ir kalbos įgūdžių įgijimas.....	31
Išvados.....	33
Literatūra.....	34
Summary.....	37
Priedai.....	39

Ivadas

Problema ir jos aktualumas. Autistiškų vaikų daugėja. Sicile-Kira (2004), Siegel (2003) nurodo, kad Amerikoje, Didžiojoje Britanijoje, Australijoje jau kalbama apie autizmo epidemiją. Šis paslaptingas raidos sutrikimas atsiranda tarsi iš niekur. Gražūs, sveiki vaikai, protingomis akimis žvelgiantys į pasaulį, dėl neaiškių priežasčių kažkuriuo augimo laikotarpiu atsiriboja nuo aplinkos, nustoja bendrauti, menksta jų kalbos, adaptavimosi visuomenėje įgūdžiai, jie tampa nesocialūs, nerimastingi, agresyvūs tiek kitiems, tiek sau.

Autizmas – tai socialinių įgūdžių, kalbos ir elgesio raidos sutrikimas, tačiau kiekvienam vaikui vienas ar keli sutrikimo aspektai pasireiškia labai skirtingai. Iki šiol neaišku, kas sukelia autizmą, tačiau jo atsiradimo priežastys nepriklauso nei nuo rasės, nei nuo tėvų išsilavinimo (Lašienė, 2008).

Nors tai sunki būklė, tačiau ją galima pakeisti tinkamai valdant situaciją ir naudojant elgesio keitimo strategijas. Geriausius rezultatus duoda ankstyvoji intervencija ir darbo individualizavimas.

Autizmo sindromas sutinkamas viso pasaulio žmonių populiacijoje. Ivoškuvienė ir Balčiūnaitė (2002) nurodo, kad paskutiniu metu autizmo atvejų padaugėjo nuo keturių–šešių dešimčiai tūkstančių žmonių iki dešimt-keturiolikos atvejų dešimčiai tūkstančių. Lesinskienė (2000) padarė išvadą, jog vaikai, kuriems diagnozuotas autizmo sindromas, įvairiose šalyse paplitę labai skirtingai, pavyzdžiui, Vilniuje 10000 septynerių–šešiolikos metų vaikų tenka 11,8 autizmo sindromo atvejų. Manoma, kad toks skirtingas paplitimas priklauso nuo diagnozės neapibrėžtumo ir nespecifiškumo. Taip pat nustatyta, kad autizmas būdingesnis berniukams nei mergaitėms.

Pastaraisiais metais atliktų epidemiologinių tyrimų duomenys rodo mažesnę berniukų ir mergaičių santykio skirtumą (dviems–trims berniukams tenka viena mergaitė) (Lovaas, 2003), tačiau išlieka tendencija, kad mergaites paveikia sunkesnės autizmo formos.

Autizmas atsiranda dėl įvairių smegenų susirgimų ar uždegimų, traumų, išsigimimų. Manoma, kad autizmo priežastis yra smegenų lateralizacija. Autizmo atveju ryšys tarp abiejų smegenų pusrutulių sutrikęs. Mikulėnaitė, Ulevičiūtė (2003) nurodo, jog yra nustatytos keturių tipų organinės-neurologinės priežastys:

- 1) pernelyg didelis tinklinio darinio aktyvumas;
- 2) nepastovi percepcija dėl smegenų kamieno disfunkcijos;
- 3) limbinės sistemos disfunkcija;
- 4) kairiojo smegenų pusrutulio disfunkcija.

Tyrimo objektas. Ikimokyklinio amžiaus vaikų, pasižyminčių autizmo sindromu, komunikacijos ir kalbos įgūdžių ugdymo, taikant taikomosios elgesio analizės (ABA) metodą, veiksmingumas.

Hipotezė. Tikėtina, kad ABA metodo taikymas gali būti veiksmingas, ugdant vaikų, pasižyminčių autizmo sindromu, komunikaciją ir kalbą.

Tyrimo tikslas. Išsiaiškinti ABA metodo taikymo veiksmingumą vaikų, pasižyminčių autizmo sindromu, komunikacijai ir kalbai ugdyti.

Uždaviniai:

1. Remiantis pedagoginės, psichologinės literatūros analize, atskleisti autizmo sindromo sampratą; išnagrinėti vaikų, pasižyminčių autizmo sindromu, ugdymo(si) ypatumus.
2. Palyginti savarankiškumo lygmens kitimą dirbant ABA metodu.
3. Atskleisti naudojamų paskatinių įtaką komunikacijos ir kalbos įgūdžių įgijimo spartai.

Tyrimo metodai: pedagoginės ir psichologinės literatūros analizė, veiksmo (veiklos) tyrimas, kokybinė rezultatų analizė.

Tyrimo dalyviai. Tyrime dalyvavo dvidešimt Kauno vaikų abilitacijos centro ikimokyklinio amžiaus ugdytinių, pasižyminčių autizmo sindromu ar turinčių autizmo bruožų. Tyrimas vyko 2009 metų lapkričio–2010 metų vasario mėnesiais (3 mėnesius).

Bakalauro darbo struktūra. Šis bakalauro darbą sudaro: santrauka lietuvių kalba, įvadas, 2 pagrindiniai skyriai, išvados, naudotos literatūros sąrašas (45 šaltiniai), santrauka anglų kalba, priedai. Tyrimo duomenis iliustruoja šešiolika paveikslų ir viena lentelė. Prieduose pateikiama įprastinėsraidės vaikų ir vaikų, pasižyminčių autizmo sindromu, komunikacijos ir kalbos palyginimo lentelės, komunikacijos ir kalbos ugdymo programos ir vaiko pasiekimų lapai. Darbo apimtis – trisdešimt devyni puslapiai.

1 skyrius. AUTIZMO SINDROMO APTARIMAS PEDAGOGINĖJE PSICHOLOGINĖJE LITERATŪROJE

1.1 Autizmo apibūdinimų įvairovė

Autizmo sindromo istorija bei samprata labai įdomi, savita ir sudėtinga, kaip, beje, ir pats sutrikimas. Iki šiol – tai viena iš plačiausiai tyrinėjamų vaikų psichiatrijos sričių. Autizmą, kaip visą gyvenimą trunkantį sutrikimą, kuriam būdingas kalbos ir socialinės raidos deficitas bei polinkis reikalauti vienodumo ir atlikti pasikartojančius veiksmus, pirmą kartą paminėjo, įvardijo ir apibūdino gydytojas Kanner (1943).

Sherratt (2007) nurodo, kad autizmas – sunkus emocinis ir motorinis raidos sutrikimas, vaiko užsisklendimas savyje, pasireiškiantis bendravimo ir suvokimo sunkumais. Gillberg (1989) nurodo, kad autizmas – tai sutrikimas, kuriam būdingas visiškas atsiribojimas, savęs stimuliavimas, pažinimo sferos trūkumai, kalbos sutrikimai; pirmieji požymiai pastebimi dar nesulaukus 30 mėnesių. Tai vienas iš sunkiausių ir kebliausių sutrikimų, pasireiškiančių vaikystėje. Kagan (1981), Lebedinskaja, Nikolskaja (1991) autizmą aiškina kaip savitą variantą psichinės disontogenezės, kurios išskirtinis požymis yra heterochronija (gr. heteros – kitas, chronos – laikas) – nesavalaikis, netolygus, asinchroniškas įvairių centrinės nervų sistemos struktūrų ir funkcijų subrendimas.

Ivoškuvienė, Balčiūnaitė (2002) nurodo, kad pagrindiniai autizmo bruožai: sutrikęs socialinis bendravimas (būtent žaidimo metu), kalbos raidos ir komunikacijos problemos, netipinis, keistas vaiko elgesys, laiko suvokimo ir vaizduotės problemos.

Vieningo autizmo sindromo apibrėžimo nėra, nors jie visi panašūs. Diagnozuojant autizmo sindromą, reikia remtis trimis pagrindiniais klinikiniais požymiais, dar vadinamais L.Wing triada (Lesinskienė, 1998), apimančiais sunkius sutrikimus pagal chronologinį ir protinį amžių trijose pagrindinėse – socialinės sąveikos, verbalinės ir neverbalinės komunikacijos, vaizduotės – srityse.

1.2. Autistiškų vaikų psichinės raidos ypatumai

Gillberg (1989) nurodo, kad specialistas, dirbantis su vaikais, pasižyminčiais autizmo sindromu, turi žinoti ne tik sindromo klinikinius ypatumus, bet ir šio sindromo sutrikimo raidą, tai yra, problemų atsiradimo eiliškumą, vaiko elgesio ypatumus ir pan. Visuminis psichologinis vaizdo supratimas specialistui leidžia ne tik įvertinti atskirus autizmo požymius, bet ir normalizuoti visą vaiko raidą.

Nors pirminė autizmo charakteristika yra negebėjimas užmegzti emocinių ryšių, komunikacijos sunkumai ir socializacijos problemos, tačiau ne mažiau svarbūs ir psichinių funkcijų raidos sutrikimai.

Autizmo sindromas nėra atskirų sunkumų visuma – tai vieningas dėsningumas, apimantis visą vaiko psichinę raidą (Gillberg, 1989). Šio sutrikimo paradoksalumas yra tas, kad vaikas, kai kuriose srityse, turėdamas ypatingų gebėjimų, jų nesistengia panaudoti gyvendamas, bendraudamas. Vaiko gebėjimus ir mokėjimus parodo stereotipiniai veiksmai ir specifiniai vaiko interesai (Jordan, 1999, Utz, 2001).

Svarbiausia sudėtingų psichinės raidos sutrikimų išraiška – sumažėjęs vaiko poreikis bendrauti. Nors sumažėjęs bendravimas gali keisti emocinę sferą, nuskurdinti komunikacijos formas ir socializaciją (Jordan, 1999), tačiau vien tuo negalima paaiškinti visų elgesio ypatumų, pavyzdžiui, stereotipinio elgesio.

Tyrimai parodė, kad minėtas teiginys neatitinka realybės (Wing, 1996). Žmogus, artimai bendraujantis su vaiku, pasižyminčiu autizmo sindromu, retai abejoja, kad vaikas ne tik nori būti kartu su žmonėmis, bet ir stipriai prie jų prisiriša. Žmogaus veidas vaikui, pasižyminčiam autizmo sindromu, taip pat emocionaliai svarbus, kaip ir sveikam bendraamžiui, bet akių kontaktą autistiškas vaikas išlaiko žymiai trumpiau (Jordan, 1999), todėl veido išraiška sudaro mieguisto, susimąščiusio, nuostabos ar nesuvokimo apimto vaiko įspūdį.

Tokiems vaikams labai sunku bendrauti ir suprasti aplinkinius žmones, suvokti jų ketinimus, priimti perteikiamą informaciją, paisyti kitų nuomonės. Vaikai norėtų bendrauti, bet negali (Harris, 1988). Darbo patirtis rodo, kad šiems vaikams būdinga totalinė santykių su supančiu pasauliu dezadaptacija.

Jordan (1999) nurodo, kad biologinis nepakankamumas sukuria ypatingas patologines sąlygas, su kuriomis gyvena, vystosi ir prie kurių priverstas prisitaikyti autistiškas vaikas. Nuo pat gimimo susidaro tipinis dviejų patogeninių faktorių junginys:

- pažeista galimybė aktyviai bendrauti su aplinka;
- kontaktuojant su aplinka sumažintas afektinio diskomforto slenkstis.

Pirmas faktorius pasireiškia sumažintu aktyvumu. Iš pradžių tai gali būti kaip bendras vaiko vangumas. Vaikas nieko nereikalauja, nepageidauja dėmesio, neprašo valgyti, pakeisti sauskelnų ir taip toliau. Vaikui pradėjus vaikščioti, prasideda anomalus aktyvumo pasiskirstymas: tai jis bėgioja, tai guli. Autorius taip pat pažymi, kad jau ankstyvajame amžiuje tokie vaikai stebina abejingumu – nesidomi naujais daiktais, nestebi ir netyrinėja aplinkos. Mažiausia kliūtis, bet koks trikdys mažina vaiko aktyvumą ir verčia atsisakyti numatytos veiklos. Didžiausią diskomfortą vaikas jaučia, kai bandoma tikslingai kaupti dėmesį, valingai organizuoti elgesį.

Gillberg (2002) nurodo, kad ypatingi vaikų, pasižyminčių autizmo sindromu, santykiai su supančiu pasauliu pasireiškia situacijose, reikalaujančiose aktyvaus pasirinkimo grupuojant, atrenkant ir perduodant informaciją. Vaikai linkę priimti informaciją blokais. Priimti informacijos blokai saugomi ir naudojami ta pačia pasyvia forma, kaip ir buvo priimti. Tuo paaiškinamas negebėjimas įgytą įgūdį naudoti panašiose situacijose. Antras faktorius pasireiškia ne tik kaip liguista reakcija į garsus, šviesą, spalvas, prisilietimą ir panašiai, bet ir kaip padidintas jautrumas bendraujant su kitais žmonėmis. Abu faktoriai veikia viena kryptimi, trukdančia aktyviam bendravimui su aplinka (Howlin, Rutter, 1987).

Savitas, vaikų pasižyminčių autizmo sindromu, suvokimas ir mąstymas. Huff (2003) nurodo, kad šiems vaikams yra sutrikusi orientacija erdvėje, iškreiptas visuminis realaus pasaulio daiktų suvokimas ir pabrėžtinai, efektiškai reikšmingas savo kūno pojūčių išskyrimas. Vaikams būdingi tokie stereotipiniai veiksmai: objektų sukimas, uostymas, laižymas, mojavimas pirštais prieš akis, žaidimai su šešėliais, ausies ar akies spaudimas ir panašūs (East, Evans, 2008). Pasak Siegel (2003), vaikas atlikdamas tokius stereotipinius veiksmus, bando pažinti supantį pasaulį.

Ivoškvienė, Balčiūnaitė (2002) nurodo, kad vaikai, pasižymintys autizmo sindromu, turi sunkumų perkeliant įgūdžius iš vienos situacijos į kitą, susiejant, apibendrinant. Vaikams sunku suprasti situacijos eigą laike, rasti priežasties-pasekmės ryšį. Tai labai aiškėja, kai vaikas pasakoja, atlieka užduotis su siužetinėmis paveikslėliais ir pan.

Esant kontroliuojamai padėties situacijai vaikams gali susiformuoti stereotipinis žaidimas, kuris paskatina atskirų mąstymo operacijų veiklą. Vaikai, pasižymintys autizmo sindromu, kai kuriuos žaidimus pakankamai gerai žaidžia, bet per juos neatsiskleidžia intelektualus, aktyvus bendravimas su aplinka. Jordan (1999) nurodo, kad vaikai žaidimų metu nesprensdžia realių užduočių, nors tai sudaro lengvai atliekamo protinio darbo įspūdį.

Susidūrę su realia problema, kurios sprendimo iš anksto nežino, vaikai, pasižymintys autizmo sindromu, dažniausiai tampa bejėgiais ir tai gali sukelti įvairius elgesio savitumus. Norint sėkmingai spręsti ugdymo(si) problemas, būtina išmokyti suprasti, valdyti, keisti šių vaikų elgesį.

Apibendrinant galima daryti išvadą, kad autistiškų vaikų psichinė raida yra labai savita ir individuali.

1.2.1. Vaikų, pasižyminčių autizmo sindromu, elgesys

Dažnos vaikų, pasižyminčių autizmo sindromu, problemos – baimės, autoagresija, agresija, neadekvatūs pomėgiai ir kitos. Vaiko ugdymo eigoje neįmanoma dėmesio skirti vienai kuriai problemai, neličiant kitų (East, Evans, 2008). Mažinant vaiko afektinį įsitempimą,

provokuojant aktyvumą, galime sulaukti agresijos. Cumine, Leach, Stevenson (1998) teigia, kad tėvus jaudinantys keisti vaiko pomėgiai, interesai taip pat gali būti susiję su baimėmis.

Tinkamas vaiko ugdymas vienu metu sprendžia keletą problemų. Negalima kalbėti apie neigatyvizmo sumažinimo būdus, nekreipiant dėmesio į stereotipinę elgesį. Vienas iš neadekvataus elgesio požymių yra savęs stimuliavimas. Stereotipinis arba save stimuliuojantis elgesys pasireiškia pasikartojančiais kūno judesiais arba nuolat atliekamais kokiais nors veiksmais su daiktais. Tokia veikla pakelia vaiko tonusą ir slopina diskomfortą (Lovaas, 1981, 1987). Atliekamų veiksmų tikslas – sukurti vieną ir tą patį malonų pojūtį. Stereotipiškumai, hiperkompensuojama autostimuliacija negali neiškreipti visos vaiko psichinės raidos – neišsiskiria afektinė ir kognityvinės dalys. Iškreipta kognityvinių ir psichinių funkcijų raida – pažeidimų afektinėje srityje pasekmė. Šie sutrikimai deformuoja pagrindinius elgesio organizavimo afektinius mechanizmus (Piters, 2003), kiekvienam normaliai besivystančiam vaikui leidžiančius nustatyti optimalią distanciją santykiaujant su pasauliu (Maurice, Green, Luce, 1996), savo poreikius ir įpročius, įsisavinti nežinomą, nugalėti kliūtis, sudaryti aktyvų ir lankstų dialogą su aplinka bei emocinį kontaktą su žmonėmis ir valingai organizuoti elgesį.

Vaikas, pasižymintis autizmu, kontaktuodamas su aplinkiniais, nustato maksimalią distanciją (Piters, 2003), stengiasi santykius palaikyti per stereotipus, artimąjį naudodamas tik kaip gyvenimo sąlygą, autostimuliacijos įrankį. Vaiko ryšys su artimaisiais pirmiausia pasireiškia kaip baimė pastaruosius prarasti. Pastebimas simbiotinis ryšys, bet jis neperauga į emocinį prieraišumą, pasireiškiantį galėjimu pergyventi, gailėtis, nusileisti, aukoti savo interesus.

Tokie sunkūs afektinės sferos pakenkimai daro įtaką vaiko aukštosios nervinės veiklos raidai. Šie pakenkimai tampa ne tiek aktyvios adaptacijos priemone, kiek instrumentu, naudojamu apsiginti ir gauti būtinus išpūdžius autostimuliacijai (Ramachandran, Oberman, 2007).

Stereotipinis vaikų, pasižyminčių autizmo sindromu, elgesys taip pat yra viena iš pagrindinių problemų, su kuria tenka nuolat susidurti ir artimiesiems, ir specialistams, dirbantiems su jais. Sunkumai, kai kuriais atvejais – negalėjimas ilgą laiką praplėsti vaiko bendravimo su aplinka formų, nuolatinė afektinių protrūkių baimė, esant nestabiliui ir nežinomai situacijai – visa tai sukelia mechaniškumo jausmą, progreso nematymą. Stereotipinis vaikų, pasižyminčių autizmu, elgesys suteikia daug buities sunkumų ir problemų juos ugdant.

Stereotipinis elgesys, taip pat kaip ir autostimuliacija, yra prieinamiausias adaptacijos aplinkoje būdas, garantuojantis stabilumą ir saugumą (Wing, 1996). Nieko nepavyks padaryti, jei ugdymo pradžioje nebus atsižvelgta į esamą vaiko funkcionavimo lygį. Naudotinių esamų įprastų elgesio normų turtinimas, atsargus jų išplėtimas, vertimas iš atsitiktinio rinkinio į

apgalvotą ryšių su aplinka sistemą (Rossetti, 1996) – tai ilgas, bet labiausiai produktyvus vaikų, pasižyminčių autizmo sindromu, socializacijos kelias.

Vaiko, pasižyminčio autizmu, galimybė įsisavinti naują arba pasunkinti seną stereotipą, siejasi su jo emocine būkle – naujas dalykas žymiai lengviau išmokstamas, esant emociniam pakilimui (Cumine, Leach, Stevenson, 2000).

Esamų stereotipų keitimas ir sunkinimas vyksta atsargiai, įvedant naujus elementus ir detales (Utz, 2001). Darbo sėkmė priklauso nuo to, kiek vaikui reikšmingos siūlomos detalės (Gillberg, 1989), kiek artimos jo afektinei patirčiai, tai yra, sudarant naują stereotipą, būtina aktyviai naudoti jau esamą vaiko įpročių rinkinį (Wing, 1996). Skubėti negalima. Norint, kad vaikas išmoktų kiekvieną naują smulkmeną, privalu daug kartų ją pakartoti įprastose situacijose ir tik po to siūlyti naują.

Keletą atskirų, vaikui įprastų, veiksmų paversti sistema galima tik planuojant jo dieną ir nuolat pasakojant, primenant buvusius įvykius.

Dauguma mokslininkų, nagrinėjančių autizmo sindromą, nurodo, kad jiems būdingos baimės ir negatyvizmas. Negatyvizmas pasireiškia vaiko atsisakymu daryti ką nors kartu su suaugusiuoju, mokymo vengimas ir valingo organizavimo stoka. Negatyvizmo pasireiškimus gali lydėti padidėjusi autostimuliacija, fizinis pasipriešinimas, riksmas, agresija ir autoagresija. Negatyvizmas susiformuoja ir įtvirtinamas nesuprantant vaiko sunkumų, blogai pasirenkant bendravimo su juo būdus. Šios klaidos be specialios patirties beveik neišvengiamos (Gillberg, 1989), nes orientuojamasi į geriausius vaiko pasiekimus, gebėjimus (Jordan, 1999), demonstruojamus autostimuliacijos metu, kai vaikas yra vikrus ir sumanus. Valingai pakartoti savo pasiekimų vaikas negali (Rutter, Taylor, Hersov, 1994), bet artimieji to dažnai negali arba nenori suprasti. Per dideli reikalavimai verčia vengti tarpusavio bendravimo, griaua esančias bendravimo formas. Labai sunku suvokti ir priimti vaiko stereotipinio gyvenimo būtinumą – kodėl negalima perstatyti baldų, grįžti namo kitu keliu, perklausyti naują kompaktinę plokštelę. Neapgalvotas rutinos pakeitimas gali sukelti vaiko baimes. Baimės vienareikšmiškai negali būti vertinamos kaip neigiamas simptomas (Howlin, Rutter, 1987). Jei jos yra kliūtis vaiko adaptacijai aplinkoje, skatina neadekvatų elgesį, stabdo jo raidą – tai patologinis reagavimo būdas, reikalaujantis korekcijos. Jei baimė kyla vaikui, iki to laiko neturėjusiam baimės jausmo, nereagavusiam į skausmą, į motinos išėjimą – tai, be abejo, yra geras ženklas (Piters, 2003), liudijantis didesnę vaiko supratimą apie aplinkos įvykius, aktyvesnę dalyvavimą jį supančioje aplinkoje. Vaiko baimės, gali būti nesuprantamos aplinkiniams, nes susijusios su ypatingu vaikų sensoriniu sutrikimu. Jausdami baimes, autistiški vaikai dažnai negali paaiškinti, kas būtent juos gąsdina. Po kelių metų, esant emociniam kontaktui ir išsivysčiusiai komunikacijai, vaikas gali papasakoti, kad kažkada jis šaukė iš baimės ir negalėjo įeiti į savo kambarį, nes nuo durų

rankenos atsispindėjo saulės spindulys. Vaikus gali gąsdinti veikiantys buitiniai prietaisai, gurgiantys vamzdžiai. Galimos baimės, susijusios su taktiliniu hiperjautrumu (Wing, 1996), kaip nepakeliamas jausmas dėl skylutės, esančios pėdkelnėse, arba dėl išlindusių iš po antklodės kojų. Dažnai baimės kyla dėl vaiko polinkio per daug jautriai reaguoti į situacijas, kuriose yra realios grėsmės požymiai (Wing, 1996), instinktyviai jaučiami kiekvieno žmogaus. Taip kyla ir įtvirtinama baimė, pavyzdžiui, maudytis. Panaši ir baimės rengtis kilmė: vaiko galva stringa palaidinės apykaklėje, tai sukelia diskomfortą. Vasarą autistišką vaiką gąsdina musės, drugeliai, paukščiai, nes jie atskrenda netikėtai. Lifte kyla baimė dėl mažos izoliuotos erdvės. Didžiausios baimės pasireiškia naujovėms, suardytam įprasto gyvenimo stereotipui, nelauktai susidariusiai situacijai, asmeniniam bejėgiškumui, neįprastoms sąlygoms.

Neretas vaikų, pasižyminčių autizmo sindromu, elgesio požymis – agresija ir autoagresija. Agresija kaip ir baimės negali būti vienareikšmiškai įvardijama neigiamu simptomu. Agresyvumo tendencijos gali atspindėti suskaidytą vaiko elgesį (Piters, 2003), pasireikšti pomėgio forma (Jordan, 1999), turėti apsauginę funkciją, bet gali pasireikšti ir kaip teigiamas vaiko aktyvumo augimas (Wing, 1996), išreiškiantis bandymus nugalėti baimę ir norą bendrauti. Autoagresija kyla pakeitus įprastą gyvenimo stereotipą – vienintelį įmanomą gyvenimo būdą: pakeitus kambario apstatymą, pasikeitus pedagogui ir panašiai. Išoriškai autoagresija panaši į savistimuliaciją (Utz, 2001), pereinančią į skausmingus pojūčius, pavyzdžiui, vaikas, didindamas sukimosi kampą, stipriai trenkia galvą į sieną. Autoagresija kyla ginantis, kai diskomfortas toks stiprus, kad įprasta autostimuliacija jo negali neutralizuoti (Jordan, 1999). Tokiu atveju beviltiška vaiką įkalbinėti, drausti – visa tai tik didina vaiko įtampą ir autoagresiją.

Jeigu įmanoma, reikia skubiai atkurti pakeistą stereotipą, tai yra, ištaisyti katastrofišką vaikui padėtį. Tačiau dažnai pokyčiai, sukėlę tiek kančių vaikui, yra būtini ir pašalinti juos sunku (sulūžo mėgiamas žaislas, susirgo pedagogas ir kita). Be to, suaugęs ne visada supranta, kas sujaudino vaiką.

Žemo funkcionavimo lygmens vaikams, pasižymintiems autizmo sindromu, autoagresija dažniausiai pasireiškia impulsyviu rankų kandžiojimu. Dažna priežastis – suaugusiojo bandymas užmegzti kontaktą (Gillberg, 1989). Agresija daiktams ir žmonėms, ciklinės agresijos iškrovos – tai pačios grubiausios agresijos, nukreiptos į daiktus, sudominusius vaiką, pasižymintį autizmo sindromu. Toks elgesys aiškinamas provokuojančiu noru sunaikinti ypač jam įdomų objektą (Lesinskienė, Pūras, Kajokienė, Šenina, 2001). Agresija dažnai pasireiškia impulsyviais veiksmiais nukreiptais į žmones, kai vaikas siekia tąsyti už plaukų, draskyti ranką, smakru spausti suaugusiojo petį ir pan. Taip pat būdinga agresija, nukreipta į artimuosius. Ji kyla dėl ypač stiprios įtampos, diskomforto, draudimų. Dėl šios agresijos labiausiai kenčia motina, su

kuria vaikas būna afektinės simbiozės būsenoje. Agresija, nukreipta į motiną, yra autoagresijos forma.

Agresiją gali būti generalizuota tikslingai aktyvinant vaiką (Gillberg, 2002) ir lengvai provokuojama sensorinėmis priemonėmis: vaikas gali išmėtyti mozaiką arba kaladėles, išlieti vandenį, mėtyti nuo lentynų žaislus ir kita. Mėginant tokius veiksmus nutraukti, auga įtampa, stiprėja stereotipiniai judesiai. Tačiau šių veiksmų negalima ignoruoti, nes vaikui tai gali tapti savotiška rutina. Būtina *prisijungti* prie vaiko, žaisti kartu su juo, visa tai interpretuoti pozityviai suteikiant ryškią afektinę, iš vaiko gyvenimiškos patirties žinomą mintį. Pavyzdžiui, mozaikos barstymą galima komentuoti kaip *saliutą*, vandens laistymą – *upe*, popieriaus plėšymą – *sniegu*. Tokiais atvejais reikia gerai apgalvoti ir pasirinkti priemones (Powell, Jordan, 1997).

Stiprūs agresijos pasireiškimai – agresyvios fantazijos, kurių pagrindas – baimės. Ji gali būti stipriai išrutuliota (Gillberg, 1989), kai vaikas apie vieną neigiamą pavyzdį kuria *baisias* istorijas, arba siaura, kai vaikas be galo kartoja kokį nors agresyvaus turinio momentą iš išgirstos pasakos, matyto animacinio filmo ar realaus gyvenimiško epizodo. Dažnai vaikams kyla poreikis ne tik kalbėti, bet ir nupiešti agresyvų siužetą ar atstumiantį personažą arba jį pavaizduoti. Jie ieško klausytojų, žiūrovų, savo nederbtina reakcija sustiprinsiančių įtampą. Noras išreikšti slogų įspūdį verbaliai arba piešinyje yra vaiko mėginimas kovoti su baimėmis.

Vaiko, pasižyminčio autizmo sindromu, pažeidžiamumas, nerimas dažnai siejamas su nenugalimu noru atlikti savo stereotipinius veiksmus, su nuolatiniais pomėgiais, keistais potraukiais. Ši problema visada jaudina tėvus, nes būtent tuo jų vaikas ypač ryškiai išsiskiria iš aplinkinių, iššaukdamas nuostabą, juos erzindamas.

Autistiškų vaikų elgesiui gali būti būdingi įvairūs pomėgiai, o jų diapazonas labai platus. Tai nesukelia aplinkinių neigiamo vertinimo, bet erzina artimuosius (Cumine ir kiti, 2000). Nesibaigiantys monologai ta pačia tema, nuolatiniai, tie patys klausimai, į kuriuos vaikas lyg ir negirdi atsakymo, pageidavimas mėnesių mėnesiais vartyti tą pačią knygutę, žiūrėti tą patį animacinį filmą, klausytis tų pačių įrašų, kategoriškas atsisakymas mėginimams praplėsti repertuarą.

Kitais atvejais pomėgiai pasireiškia tų pačių, dažnai beprasmiškų, nesuprantamų veiksmų kartojimu, durų atidarymu ir uždarymu, popieriaus glamžymu, knygos vartymu ir pan. (Gillberg, 1989; Wing, 1996). Vaikas būna pasinėręs į savo veiklą ((Jordan, 1999). Tuo atveju ypač pastebimas susikaupimas, įkvėpta veido išraiška. Vaikas aiškiai siekia išgauti norimą sensorinį efektą, meistriškai pasinaudodamas daiktų savybėmis (atitinkamo ilgio ir kietumo lazdele barškinti, tik vieno storumo ir faktūros popierių plėšyti ir kita). Gali būti pastebimos pastangos atlikti sunkesnius afektinius veiksmus (Dugdale, Lowe, 1990), pavyzdžiui, iškraipyti tarti žodžius, dėlioti geometrinį ornamentą, be galo skaičiuoti. Kai kurie vaikai gali turėti vieną

daiktą. Dažnai toks prisirišimas būdingas vaikystėje. Tai gali būti žaisliukas, pieno buteliukas (atrodo adekvačiai), elektros lemputė, laidas, jogurto indelis, net jau sulaužytas. Vaikas su daiktu negali skirtis, su juo miega, eina pasivaikščioti, nešasi į tualetą.

Dažniausiai su panašiais pomėgiais namuose kovojama. Vaiką stengiamasi atitraukti nuo jo atliekamų veiksmų, drausti, bausti. Suprantama, kad vaiko artimuosius kankina ne tik vaiko elgesio asocialumas, bet ir tas keistas prisirišimas prie vieno objekto. Vaikas nenori nieko kito ir tuo pačiu stabdo savo tolimesnę raidą. Po ilgų nesėkmingų bandymų artimieji dažnai imasi radikalių priemonių – atima mylimą daiktą. Kartais tai duoda neilgalaikį efektą, bet dažniausiai – atsiranda naujas pomėgis, galintis būti dar mažiau priimtinas (Wing, 1996).

Reikia suprasti, kad ypatingi veiksmai, pomėgiai, potraukiai, fantazijos atlieka didelį vaidmenį patologiniam vaiko, pasižyminčio autizmo sindromu, prisitaikymui prie aplinkos ir savęs, taip pat atlieka ir autostimuliacijos vaidmenį, užgožia nemalonius įspūdžius, ramina, reguliuoja jo aktyvumą (Ozonoff, Schopler, Mesibov, 1995).

Dugdale, Lowe (1990) pažymi, kad į vaiko pomėgius reikia atsižvelgti diferencijuotai. Grubūs poelgiai, turintys patologinės įtakos, turi būti ignoruojami. Labai atsargiai reikia žiūrėti į atkaklų vaiko siekį savo veiksmais išprovokuoti neigiamą emocinę suaugusiojo reakciją. Jei vaikas sulaukia norimo efekto, patiria reikiamus, aštrius pojūčius, tai šie veiksmai pamažu įtvirtinami.

Supratus vaikų, pasižyminčių autizmo sindromu elgesį, tinkamai jį įvertinus, galima daryti įtaką komunikacijos ir kalbos raidai, jos plėtotei.

1.3. Vaikų, pasižyminčių autizmo sindromu, komunikacijos ir kalbos ypatumai

Komunikacijos ir kalbos raidos sutrikimas yra vienas iš svarbiausių autizmo identifikavimo kriterijų. Kokybinis nesugebėjimas bendrauti pasireiškia visais autizmo atvejais. Kalba visada plėtojasi pavėluotai, kai kurie vaikai niekada nepradedą kalbėti (Sundberg, Partington, 1998).

Pastaruoju metu normalių ir vaikų, pasižyminčių autizmo sindromu, raidos lyginimas tapo pagrindiniu kriterijumi, įvertinant vaikų kalbos išsivystymo lygį. Dažnai labai sunku atskirti *socialinius* ir *komunikacinius* sindromo požymius. Todėl ikiverbaliniai ir verbaliniai komunikacijos sutrikimai, gestų naudojimas, mimika, kūno kalbos sutrikimai, esant autizmui, paprastai priskiriami kalbos ir komunikacijos sunkumams.

Piters (2003) pateikia įprastinės raidos vaikų ir vaikų, pasižyminčių autizmo sindromu, komunikacijos ir kalbos palyginimą pagal amžių (1 priedas).

Jau pirmaisiais gyvenimo metais stebimi komunikacijos ir kalbos raidos skirtumai. Kai kurie kūdikiai yra labai tylūs ir tėvai įtaria kurtumą, bet medicinos specialistai paneigia tokią prielaidą. Kiti tėvai pajaučia, kad kūdikiai nemėgsta prisilietimo, verkia laikomi ant rankų, riečiasi. Kiti būna ramesni, tačiau nerodo susidomėjimo žmonėmis, aplinka ir tarsi yra „savo pačių susikurtame pasaulyje“. Ir tik labai nedaugelis tėvų teigia, kad vaiko raida normali, jis turi gerą akių kontaktą ir taria pirmuosius žodžius.

Antraisiais gyvenimo metais skirtumai tarp įprastinės raidos vaikų ir vaikų, pasižyminčių autizmo sindromu, komunikacijos ir kalbos yra dar didesni. Dauguma autistiškų kūdikių, pradėjusių guguoti, gali nutilti. Sveiki vaikai šiame amžiuje pradeda žaisti su žaislais. Daugumai tėvų, auginančių autistišku vaikus, susirūpinimą pradeda kelti žaislų vengimas arba susidomėjimas žaislo detale. Tėvai pastebi, kad vaikas nesukaupia dėmesio į rodomus objektus, jiems būdingas prastas arba bėgiojantis akių kontaktas. Tačiau fizinė raida yra normali, todėl tėvams, auginantiems pirmagimį, sunku pastebėti subtilesnius trūkumus.

Pagal Mikulėnaitę, Ulevičiūtę (2004), tėvai ir specialistai turėtų susirūpinti, jei vaikas neguguoja iki 12 mėnesių, nerodo pirštu į daiktą, nedaro *atita* iki 12 mėnesių, neištaria bent vieno žodžio iki 16 mėnesių, nesuformuluoja prasmingos dviejų žodžių frazės iki 24 mėnesių, liaujasi kalbėję bet kokiame amžiuje, nenaudoja gestų, mimikos ar kitų nežodinės komunikacijos formų.

Trečiaisiais gyvenimo metais autizmo sindromas visiškai atitinka Wing triadą. Vaikai, pradėję kalbėti atskirais žodžiais, gali nutilti. Pradeda ryškiai skirtis elgesys lyginant su sveikais bendraamžiais: vengia vaikų, mėto žaislus, gali tapti agresyvūs. Tėvai pastebi stereotipinius judesius – įvairius pliauškėjimus, plasnojimus ir kitus. Dauguma vaikų laiką leidžia stebėdami įvairias šviesas, šešėlius. Šiame amžiuje būtina pradėti tinkamą intervenciją, tada ugdymo(si) rezultatai bus ženkliai geresni.

Ketvirtaisiais gyvenimo metais išryškėja skirtumas tarp Asperger ir vaikų, pasižyminčių autizmo sindromu. Asperger sindromo vaikai staiga pradeda kalbėti sakiniiais, o gaunantys tinkamą intervencinę pagalbą, gali įveikti sunkumus bendraujant su nepažįstamais žmonėmis, bendraamžiais, paklusti taisyklėms. Dalis vaikų, pasižyminčių autizmo sindromu, pradeda reaguoti į kalbą, suprasti ją, vartoti komunikacijai, tuo tarpu kiti – gali turėti daug didesnių sunkumų ir jiems reikės ypatingos pagalbos.

Penktaisiais gyvenimo metais, jei vaikai, pasižymintys autizmo sindromu, kalba, tėvai ir pedagogai gali nepastebėti, kad nesiplėtoja tinkami pokalbio įgūdžiai, bendravimas – tik paviršutiniškas. Asperger sindromo vaikai net nemokomi gali pradėti skaityti. Vaikams, kurių kalba ir komunikacija pažeista, būtina specialisto pagalba. Šeštaisiais gyvenimo metais išryškėja socialinių įgūdžių ir socialinės kalbos stoka. Atsiranda rimtų elgesio ir bendravimo problemų.

Ugdant vaikų, pasižyminčių autizmo sindromu, bendravimą, komunikaciją ir kalbą, pažinimo veiklą, naudojami įvairūs ugdymo(si) metodai.

1.4. Vaikų, pasižyminčių autizmo sindromu, ugdymo metodų aptarimas

Pastaraisiais metais, gausėjant autizmą aiškinančių teorijų, atsiranda vis naujų intervencijos būdų ir metodų. Vienos iš jų kuriamos specialiam darbui su vaikais, pasižyminčiais autizmo sindromu, kitos – pritaikomos šiam sutrikimui iš jau esamų metodikų. Dalis metodų grindžiami patikimais tyrimų rezultatais, kiti – dar laukia patvirtinančių tyrimų išvadų. Deja, nėra nė vieno, apie kurį būtų galima pasakyti, kad yra tinkamas ir veiksmingas vaikams, pasižymintiems autizmo sindromu.

Dėl įvairių intervencijų taikymo egzistuoja skirtingos nuomonės. Bihevioristinės teorijos šalininkai (Lovaas, 2003) siūlo taikyti tik vieną metodą arba būdą. Kiti – (Cumine, Leach, Stevenson, 2000), siūlo derinti skirtingų intervencijų elementus, ieškoti, kas tinka vienam ar kitam asmeniui, kol bus rastas veiksmingiausias mokymo būdas.

Užsienio šalyse, darbui su autizmo spektro sutrikimams priklausančiais vaikais, taikoma TEACCH, intensyvi intervencija, muzikos intervencija, PECS, SPELL, „Earlybird“ projektas, ABA (Lovaas metodas), „Son-Rise“ programa, girdimasis integracinis mokymas (AIT), delfinų terapija, hipoterapija ir kitos.

Šiame darbe aptariamos populiariausios darbo su autistiškais vaikais metodikas: TEACCH ir PECS. Plačiau pristatysiu ABA (Lovaas metodą), nes pastarąjį naudoja atlikdama tyrimą.

1.4.1. TEACCH - autistiškų ir protiškai atsilikusių vaikų, turinčių kalbos sutrikimų, priežiūra ir mokymas¹

Cumine, Leach, Stevenson (2000) aprašo TEACCH metodą, sukurtą 1972 metais, JAV Šiaurės Karolinos universitete, Schopler, kuris yra bihevioristinės ugdymo krypties atstovas. TEACCH tyrimas truko daug metų įvairiose pasaulio šalyse. Metodo esmė – geriausiai mokomasi naudojant vizualinę informaciją. Mokymosi aplinka – griežtai struktūruota. Aiškiai matomos ribos tarp aplinkos segmentų. Tai vaikams padeda suprasti, ką kurioje aplinkoje veikti. Naudojami tvarkaraščiai. Vaikai mato, kas po ko seka. Tvarkaraščiams sudaryti naudojami

¹TEACCH - Treatment and Education of Autistic and related Communication handicapped Children

daiktai, nuotraukos, paveikslėliai, simboliai, skaičiai ar žodžiai, atsižvelgiant į vaiko išsivystymo lygį. Vaikas mokomas:

- kokią užduotį aš turiu atlikti;
- kiek užduočių aš turiu atlikti;
- kada aš baigsiu;
- ką darysiu po to.

TEACCH metodas plačiai naudojamas mokyklose, kuriose ugdomi vaikai, pasižymintys autizmo sindromu. Jis duoda gerų rezultatų: vaikai jaučiasi saugūs, gerėja jų elgesys, mažėja patiriamas stresas, frustracija, didėja savarankiškumas (Leaf, McEaching, 1999).

1.4.2. PECS - bendravimas pasikeičiant paveikslėliais²

Kaip nurodo Cumine, Leach. Stevenson (2000) ir Tender (2009), PECS mokymo sistemą pasiūlė Bondy ir Frost. PECS tikslas – ugdyti komunikacijos įgūdžius, sudaryti galimybę komunikuoti bei inicijuoti komunikaciją. Autoriai, stebėdami ikimokyklinio amžiaus vaikus, pasižyminčius autizmo sindromu, padarė išvadą, kad 80 procentų penkiamečių ir jaunesnių vaikų nekalba arba kalbos nesupranta. Tai turėjo įtakos sistemai, leidžiančiai greitai ugdyti tikrą spontanišką komunikaciją, sukurti. Vaikas mokomas pasikeisti paveikslėlį ar simbolį į geidžiamą objektą – maistą, gėrimą, žaislą ar veiklą – vaikas privalo kreiptis į žmogų prašydamas, taip pat susikurti asociaciją tarp tariamo žodžio simbolio ar paveikslėlio ir jį vaizduojančio daikto. Tai labai efektyvus būdas, skatinantis elementarų bendravimą. Freeman. Dake (1997) teigia, kad ši sistema ypač naudinga mažiems, nekalbantiems, žemo funkcionavimo lygmens vaikams. PECS padeda išugdyti komunikacijos įgūdžių pagrindus dar prieš žodžio prasmės supratimą ir pradėdant kalbėti verbaliai.

1.4.3. ABA - taikomoji elgesio analizė³

ABA pradėta taikyti 1964 metais, po to kai I. Lovaas įrodė jos efektyvumą autistiškiems vaikams. Dabar ji sėkmingai taikoma, dirbant su vaikais, turinčiais Dauno sindromą, hiperaktyviais ir kitų sutrikimų atvejais. Ši biheavioristinė terapija grindžiama teorija, kad elgesį lemia priežastis ir pasekmės ryšio supratimas. Priežastis – stimulus, tai situacija ar instrukcija, kuri paskatina konkretų veiksmą. Pasekmė – atlygis. Tai rezultatas, kurio buvo

² PECS - Picture Exchange Communication System)

³ABA - Applied Behavioural Analysis

susilaukta tą veiksmą atlikus. Jei pasekmė teigiama, noras elgesį pakartoti didės, jei neigiama – mažės. Metodo taikymo sėkmė susijusi su keletu principų, kurių griežtai laikomasi. Mokymas yra suskirstytas į pasikartojančius žingsnelius, tai yra atskiras užduotis. Po kiekvieno atlikto žingsnelio (atliktos užduoties) seka apdovanojamas. Veiksmas ir atlygis už jį kartojamas daug kartų. ABA – intensyvi individuali terapija, trunkanti nuo keturių-aštuonių valandų per dieną, penkias-septynias dienas savaitėje, dvidešimt-keturiasdešimt valandų per savaitę. Pagal sudarytą programą dirba visi specialistai, supantys vaiką: specialieji pedagogai, logopedai, auklėtojai, tėvai.

Pasak Lovaas (1977), ABA – tai ugdymo metodas, susidedantis iš instrukcijos, reakcijos ir paskatinimo. Instrukcija turi skambėti aiškiai, paprastai ir garsiai. Tarti reikia tik svarbius žodžius. Instrukcija nekartojama. Jei vaikas užduoties neatlieka (nėra atsako) – tai įvertinama neigiamai. Atsakymo reikia laukti nuo trijų iki penkių sekundžių. Mokymo metu siekiama užkirsti kelią neteisingam atsakymui – naudojama pagalba. Tai gali būti fizinė pagalba, kai dirbama su vaiko ranka, verbalinė pagalba – paaiškinama, įvardijama verbaliai, vizualinė pagalba – dirbama pagal pavyzdį. Mokymo metu pagalba mažinama, kol vaikas užduotį atlieka be pagalbos. Teisingai atlikęs užduotį, vaikas nedelsiant apdovanojamas. Atlikus neteisingai ištariamas griežtas *Ne*. Instrukcija kartojama ir modeliuojamas teisingas atsakymas. Didesnis efektas sulaukiamas, naudojant kuo įvairesnius paskatinimus. Paskatinimai turi būti motyvuoti ir atitikti vaiko amžių. Tai gali būti maistas, gėrimai, klausos, verbaliniai, vizualiniai stimulai, kvapai, įvairūs mėgiami užsiėmimai, savęs stimuliavimas.

Rekomenduojama, vedant pratybas, laikytis numatytų reikalavimų: mokymo priemonės ir paskatinimai turi būti paruošti; ant stalo neturi būti nereikalingų daiktų; vaikas kviečiamas: *ateik čia*. Jei atėjo, paskatinama. Jei per penkias sekundes paliepimo nevykdo, jis atsivedamas. Pradedamas mokymas pagal programoje numatytą temą ir užduotis. Kai vaikas užduotį atlieka teisingai, nedelsiant paskatinamas. Mokoma taip, kad kiekvienas bandymas baigtųsi sėkme, pratybos turi būti linksmos ir žaismingos. Mokymo procesas suskaidomas į pamokėles po dvi-penktis minutes. Po jo seka vienos-dviejų minučių pertraukėlės, kurios metu vaikas užsiima mėgiama veikla. Dažniausiai pratybos trunka apie dvi-tris valandas. Įgūdis laikomas sudarytu, kai vaikas užduotį atlieka teisingai ir įvykdo tris kartus iš eilės. Įgūdis yra įtvirtintas, kai užduotis atliekama įvairiose aplinkose – žaidžiant, valgant, grupėje, namuose ir pan., kartu su visais vaiką supančiais asmenimis.

ABA metodu siekiama padidinti vaikų, pasižyminčių autizmo sindromu, intelektualines, akademines galias, socialinį, emocinį elgesį. Mokymo programa apima visas funkcionavimo sritis, bet daugiausia dėmesio skiriama bendravimui ir kalbos įgūdžiams ugdyti.

2 skyrius. TAIKOMOSIOS ELGESIO TERAPIJOS TAIKymo VEIKSMINGUMAS AUTISTIŠKŲ VAIKŲ KOMUNIKACIJAI IR KALBAI UGDYTI

2.1. Tyrimo metodika

JAV, Vakarų Europoje, Skandinavijos šalyse ir Japonijoje specialistai, vertinantys vaikų, pasižyminčių autizmo sindromu, kalbinius įgūdžius, gali naudotis jų šalyse standartizuotais testais (Reynell, PEP–R, Vineland ir kitais) ir klausimynais. Lietuvoje nėra standartizuotų tyrimo metodikų kalbos raidai įvertinti. Vaikų, pasižyminčių autizmo sindromu, kalba tirama naudojant įprastą kalbos įvertinimo kortelę. Dažniausiai atliktas tyrimas būna netikslus ir neinformatyvus.

Kauno vaikų abilitacijos centre, dirbant su vaikais, pasižyminčiais autizmo sindromu, kalbinių įgūdžių ugdymas pradedamas nuo kalbos išsivystymo lygio įvertinimo. Vertinime dalyvauja vaikas, jo tėvai (globėjai), logopedas, specialusis pedagogas, grupės auklėtoja. Tyrimo metu įvertinamas kalbos supratimas (impresyvioji kalba) ir ekspresyvioji kalba. Tyrimas atliekamas pagal Maurice, Green, Foxx (2000), Morozovos (2001) rekomendacijas.

Vaikų, pasižyminčių autizmo sindromu, kalbos supratimas pirmiausiai tiriamas spontaniškose situacijose, aiškinamasi, ar vaikas supranta pasakymus su jam reikšmingais žodžiais. Pokalbių su tėvais metu išsiaiškinama, ką vaikas mėgsta, kas jam reikšminga, pavyzdžiui: klausytis muzikos, suptis, žiūrėti televizorių, gerti coca–colą, valgyti tam tikros rūšies maistą. Sudaroma situacija, kad vaikas nematytų jam reikšmingo daikto ar objekto. Tada sakomas sakiny su reikšmingu žodžiu, pavyzdžiui: *einam suptis, įjunkim grotuvą, ar nori coca–colos, sausainio* ar kita. Jei vaiko elgesys pasikeičia – jis pasuka galvą kalbančiojo link ar prieina, galima teigti, kad jis suprato visą ar dalį sakinio. Tyrimo eigoje svarbūs trys momentai:

1. Siūlomi objektai, daiktai ar pati veikla vaikui turi būti ypač reikšmingi.
2. Siekiant rezultatų efektyvumo, tris–penkis kartus (su pertraukomis) atliekami bandymai, kurių metu stebima, ar vaikas supranta žodžius ir nurodymus.
3. Stebima vaiko reakcija į reikšmingo žodžio pavartojimą pasikeitus sąlygoms.

Toliau išsiaiškinama, ar vaikas atlieka žodines instrukcijas, susijusias ir nesusijusias su atliekama veikla. Pirmu atveju vaikas prašomas atlikti veiksmą, susietą su jo žaidybine veikla. Pavyzdžiui: žaidžiant kaladėlėmis, sakoma: *pastatyk bokštą*; jei vaikas ką nors numetė, galima sakyti: *pakelk*. Antru atveju, vaikui sakomos instrukcijos, nesusietos su jo žaidimu. Pavyzdžiui.: vaikui žaidžiant, sakoma: *įjunk šviesą, ateik čia* ir panašiai. Tiriant instrukcijų supratimą, reikia vengti pagalbos, pavyzdžiui, gestų. Instrukcijos turi būti pateikiamos įvairiose situacijose, skirtingoje aplinkoje, atliekant įvairią veiklą. Jas turi pateikti ne vienas pedagogas, tada informacija bus išsami ir tiksli.

Kalbos supratimo (impresyviosios kalbos) tyrimas apima:

- Daiktų pavadinimų supratimą;
- Veiksmų pavadinimų supratimą;
- Daiktų savybių pavadinimų, erdvės, laiko sąvokų supratimą.

Stebint spontanišką vaiko elgesį, fiksuojamos įvairios vokalizacijos, tariami garsai, žodžiai. Gauta informacija naudojama pradinuose kalbos ugdymo etapuose.

Svarbu atkreipti dėmesį į įvairių garsų, žodžių ir sakinių spontanišką mėgdžiojimą, taip pat į tiesiogines ir uždelstas echolalijas.

Tiriant stebimą, kaip vaikas išreiškia savo norus, kaip atsisako, ko nenori. Netgi jei vaikas nevartoja kalbos (vokalizacijų, žodžių ir panašiai) norams ar protestui išreikšti, jau esančios komunikacijos formos gali tapti pagrindu, ugdant paprasčiausius kalbos įgūdžius. Taip pat fiksuojami spontaniškai tariami žodžiai ar sakiniai, nesusiję su atliekama veikla, pavyzdžiui, valgant sako: *visą dieną, visą dieną*. Kai kuriais atvejais tokie pasakymai gali neturėti komunikacinio pobūdžio. Tačiau fiksuojant šiuos pasakymus, galima susidaryti netiesioginį vaizdą apie ekspresyvuojį žodyną, tariamų žodžių ir veiksmų ryšį.

Pagal galimybes išsamiau bandoma įvertinti ekspresyvioji kalba. Išsiaiškinami verbalaus mėgdžiojimo gebėjimai, daiktų, veiksmų įvardijimas ir panašiai. Tolesnis tyrimas vyksta pagal standartinę logopedinio tyrimo schemą: tartis, foneminis suvokimas, žodynas, kalbos gramatinis taisyklumas, rišlioji kalba.

Siekiant, kad įvertinimas būtų naudingas kalbos ir komunikacijos ugdymo programai sudaryti, jis turi būti tikslus ir objektyvus. Vertinimas vyksta kaip tęstinis procesas. Todėl būtina laikytis šių principų:

- Stebėjimą turi atlikti ne vienas specialistas;
- Medžiaga fiksuojama aprašant, filmuojant;
- Surinkta informacija surašoma į apibendrinantį pirminio kalbos įvertinimo protokolą.

Įvertinus vaiko kalbos ir komunikacijos išsivystymo lygį, sudaroma individuali kalbos įgūdžių ugdymo programa, apimanti impresyviosios ir ekspresyviosios kalbos ugdymą. Maurice, Green, Luce (1996) siūlo sudaryti komunikacijos ir kalbos ugdymo programas pagal impresyviosios ir ekspresyviosios kalbos ugdymo schemas. Jose matyti, kokių įgūdžių reikia, kad pradėtume neverbalinės kalbos ugdymą, kokie etapai būtini ugdant verbalinę kalbą. Sėkmingam vaikų, pasižyminčių autizmo sindromu, kalbos ir komunikacijos ugdymui labai svarbu parinkti tinkamus intervencijos būdus, elgesio terapijas (Lovaas, 2003).

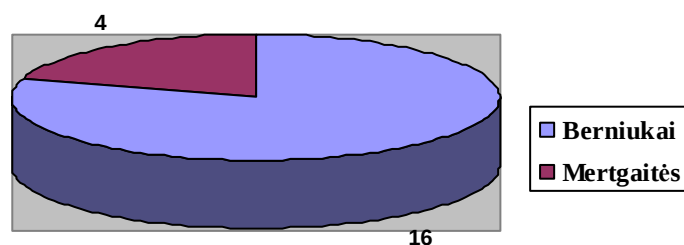
Autizmo išreiškimo laipsnį Lesinskienė (2000) siūlo nustatyti taikant Vaikystės autizmo įvertinimo skalę CARS⁴. Ši skalė plačiai taikoma įvairiose pasaulio šalyse, taip pat pradėta taikyti ir Lietuvoje. Tyrimo ir vertinimų duomenys, taikant šią skalę, gali būti panaudoti planuojant terapijos metodus ir sudarant individualias ugdymo programas. Skalę sudaro 15 skirsnių, apimančių įvairaus elgesio aspektus, būdingus autizmo sutrikimui.

Bakalauro darbo tyrimą sudaro dvi dalys – komunikacijos ir kalbos įvertinimas ir veiksmo (veiklos) tyrimas. Šis kokybinio tyrimo būdas buvo pasirinktas todėl, kad jis yra praktinės pakraipos, pagrįstas veiksmais, nukreiptais į specifinės problemos sprendimą. Pasak Kardelio (2002), šis veiklos tyrimas yra labai lankstus ir lengvai pritaikomas prie konkrečios situacijos. Jei bandymo metu veiksmas neduoda norimo rezultato, tai tuoj pat griebiamasi kito varianto, t.y. keičiama bandymo strategija. Tai labai tinka dirbant su vaikais, pasižyminčiais autizmo sindromu, kai užsiėmimų metu taikomas ABA metodas.

2.2. Tyrimo dalyviai

Tyrimė dalyvavo dvidešimt Kauno vaikų abilitacijos centro ugdytinių, pasižyminčių autizmo sindromu ar autizmo bruožais. Iš jų pagal lytį: keturios mergaitės ir šešiolika berniukų. Keturių tiriamųjų amžiaus vidurkis – treji metai ir šeši mėnesiai, šešių tiriamųjų – ketveri metai, keturių tiriamųjų – penkeri metai ir šešių tiriamųjų – šešeri metai. Pedagoginės psichologinės literatūros analizėje buvo nurodyta, kad autizmo sindromas būdingesnis berniukams nei mergaitėms (keturiems berniukams tenka viena mergaitė). Kauno vaikų abilitacijos centre ugdytinių pasiskirstymas pagal lytį atitinka šį santykį.

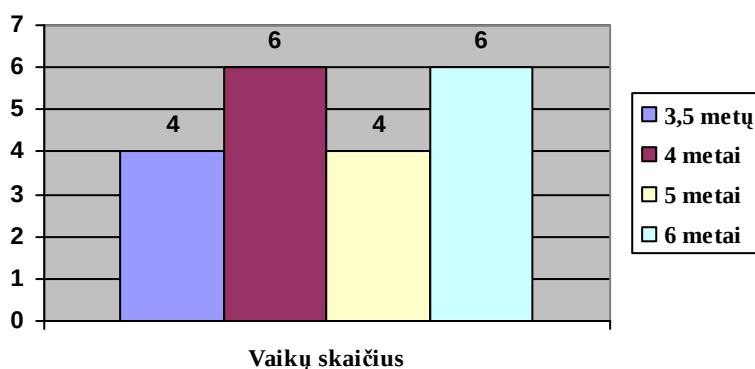
Šie duomenys atsispindi pirmame ir antrame paveiksluose. Pirmas paveikslas iliustruoja tiriamųjų pasiskirstymą pagal lytį.

1 pav. Tiriamųjų pasiskirstymas pagal lytį

⁴ CARS - The Childhood Autism Rating Scale

Pagal amžių tiriamieji buvo suskirstyti į keturias grupes. Kiekviena tiriamųjų grupė buvo sudaryta iš dviejų pogrupių. Su trijų grupių pirmaisiais pogrupiais buvo dirbama pagal ABA metodiką, su antraisiais pogrupiais – įprastiniais ugdymo metodais. Su ketvirtos grupės abiejų pogrupių respondentais buvo dirbama pagal ABA metodą, tačiau pogrupiuose buvo naudojama skirtinga paskatinimų sistema. Antras paveikslas iliustruoja tiriamųjų pasiskirstymą pagal amžių.

2 pav. Tiriamųjų pasiskirstymas pagal amžių

Šiame tyrimo etape buvo dirbama su ikimokyklinio amžiaus vaikais, pasižyminčiais autizmo sindromu. Jų funkcionavimo lygis amžiaus grupėse buvo panašus. Atlikus įvertinimą pagal Vaikystės autizmo įvertinimo skalę CARS, visiems tiriamiesiems buvo nustatytas vidutinis autizmo laipsnis. Tai iliustruoja pirmoji lentelė.

1 lentelė

Tiriamųjų pasiskirstymas pagal amžių ir autizmo laipsnį.

Laipsnis Amžius	Nežymus autizmas	Vidutinis autizmas	Žymus autizmas
3,5	-	4	-
4	-	6	-
5	-	4	-
6	-	6	-

Tyrimui buvo pasirinktos *Impresyviojo objektų atpažinimo, Taip/Ne, Impresyvaus prielinksnių suvokimo, Ekspresyvaus prielinksnių įvardijimo, Objektų įvardijimo pagal jų funkcijas, Duoda du daiktus, Impresyviojo įvardžių ir vardų suvokimo, Ekspresyviojo įvardžių ir vardų įvardijimo* programos (2 priedas).

Tyrimą sudarė dvi dalys: 1) komunikacijos ir kalbos įgūdžių įvertinimas, 2) veikla su vaikais. Ugdymas truko tris mėnesius. Individualūs vaiko pasiekimai buvo vertinami kiekvieną dieną ir užrašomi pasiekimų lape (3 priedas).. Mėnesio pabaigoje suvedami kiekvienos

grupės pogrupių rezultatai ir palyginami tarpusavyje. Visų tiriamųjų įgūdžiai buvo laikomi įtvirtintais, kai užduotys buvo atliktos įvairiose aplinkose su visais dirbusiais specialistais ir tėvais.

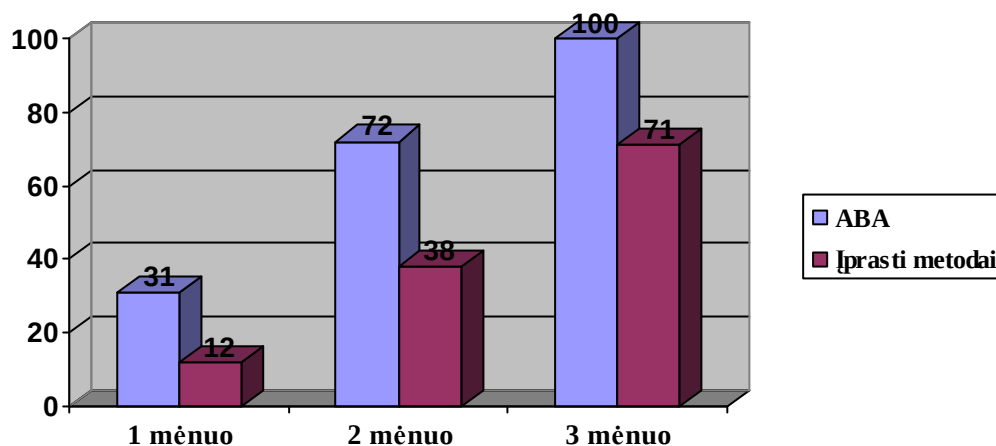
2.3. Tyrimo rezultatai

2.3.1. Programų *Impresyvusis objektų atpažinimas* ir *Taip/Ne* įsisavinimas

3,5 metų amžiaus vidurkio tiriamiesiems buvo pateiktos *Impresyviojo objektų atpažinimo* (2 priedas, 1 lentelė) ir *Taip/Ne* (2 priedas, 2 lentelė) programos.

Pirmosios programos tikslas: išugdyti vaiko gebėjimą nuotraukose atpažinti ir parodyti paprastus, kasdienės aplinkos daiktus (drabužius, žaislus, baldus). Veikloje buvo naudojama penkiolika žaislų nuotraukų, dvylika – rūbų ir dešimt nuotraukų su įvairiais baldais. Pirmąjį mėnesį vaikai buvo mokomi impresyviai įvardinti žaislus, antrąjį – baldus ir drabužius, o trečiąjį mėnesį vaikams buvo pateikiama trijų skirtingų kategorijų nuotraukos. Ant stalo priešais vaiką buvo padedama viena – trys nuotraukos ir prašoma: *Duok man (objekto pavadinimas)*. Vaikui buvo padedama atlikti užduotį. Pagalba pamažu mažinama. Kiekvienas teisingas atsakymas buvo paskatinamas. Pirmajame pogrupyje, dirbusiame ABA metodu, buvo naudojami verbalūs paskatinimai, maistas, gėrimai, mėgiama veikla. Antrojo pogrupio vaikai, dirbę įprastiniais metodais, už teisingus atsakymus buvo tik giriami. Pirmajame pogrupyje programos įsisavinimas vyko tolygiai ir sklandžiai. Visos trisdešimt septynios sąvokos po trijų mėnesių buvo sudarytos ir įtvirtintos. Antrojo pogrupio vaikams mokymo metu buvo sunku išlaikyti dėmesį. Jie greitai pavargdavo ir nenorėdavo dirbti. Šio pogrupio vaikai susidūrė su sunkumais sudarant sąvokas: *čiuožykla, komoda, fotelis, pižama, rašomasis stalas*.

Impresyviojo objektų atpažinimo programos įsisavinimo rezultatai pateikiami trečiame paveiksle.

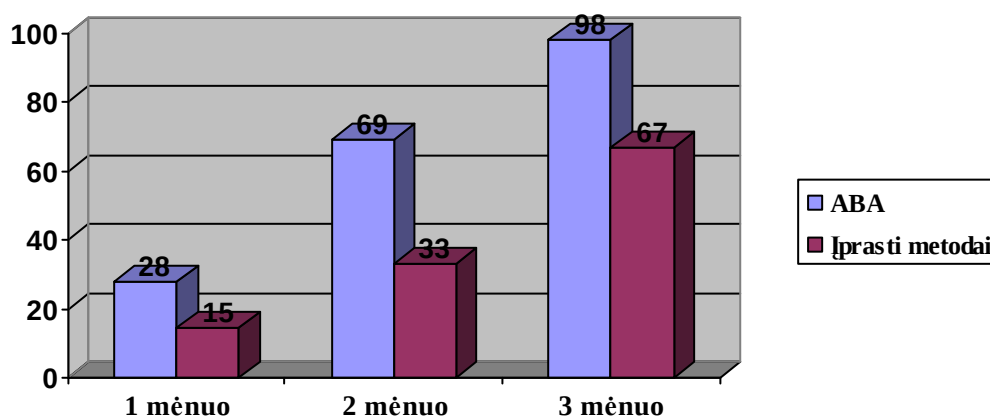

3 pav. Programos *Impresyviojo objektų atpažinimas* įsisavinimo rezultatai, %

Įvertinus abiejų pogrupių vaikų programos įsisavinimą, galima teigti, kad rezultatai ženkliai skiriasi. Dirbant pagal ABA metodą, programą įsisavino visi respondentai. Naudojant įprastinius metodus, programą įsisavino tik 71% pogrupio vaikų.

Programos *Taip/Ne* tikslas išugdyti, kad pasiūlius objektą (žaislą, maisto), vaikas galvos judesiais arba verbaliai atsakytų *Taip* arba *Ne*. Veiklos metu buvo naudojami mėgiamas ir nemėgiamas vaiko maistas, žaislai. Pirmąjį mėnesį buvo formuojamas atsakymas *Ne*. Vaikams buvo siūlomas nemėgiamas maistas ir klausiama: *Ar tu nori (maisto produkto pavadinimas)?*. Antrąjį mėnesį buvo formuojamas atsakymas *Taip*. Vaikams buvo siūlomas mėgiamas maistas, veikla, žaislai. Trečiąjį mėnesį buvo siūlomi ir mėgiama, ir nemėgiama veikla bei objektai, atsakymai *Taip/Ne* buvo kaitaliojami. Veikloje buvo taikoma tokia pati paskatinimų sistema, kaip ir dirbant su pirmąja programa. Maistas, gėrimai, žaislai, veikla buvo parenkama individualiai, atsižvelgiant į kiekvieno vaiko pomėgius. Pirmojo pogrupio, dirbusio ABA metodu, respondentų geresnius rezultatus lėmė tai, kad po kiekvieno teisingo atsakymo jie buvo apdovanojami. Vaikų motyvacija tolimesnei veiklai buvo didelė. Pirmajam pogrupiui sunkiau sekėsi tada, kai buvo siūloma mėgiama ir nemėgiama veikla ir objektai. Vaikai maišė *Taip/Ne* atsakymus. Antrajam pogrupiui, dirbusiam įprastiniais metodais, sekėsi prasčiau. Sunkumai lydėjo formuojant atsakymus ir *Taip*, ir *Ne*. Ypač sunkiai sekėsi kaitaliojant atsakymus.

Duomenys apie programos *Taip/Ne* įsisavinimą pateikiami ketvirtame paveiksle.

4 pav. Programos *Taip/Ne* įsisavinimo rezultatai, %

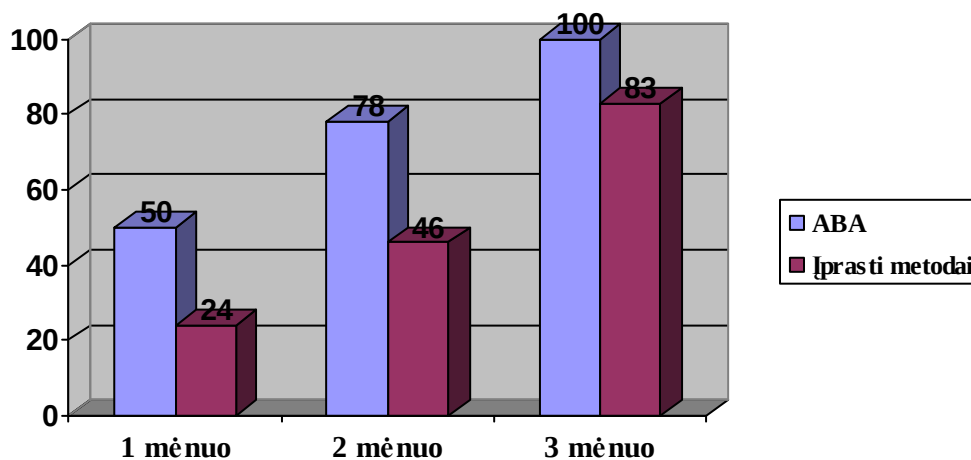
Vaikai, su kuriais buvo dirbama pagal ABA metodą, pasiekė puikių rezultatų. Programą įsisavino 98% respondentų, tačiau antro pogrupio tiriamiesiems sekėsi sunkiau – atsakymą *Taip* arba *Ne* suformavo tik 67% respondentų. Pateikti rezultatai leidžia teigti, kad ABA metodas yra veiksmingesnis.

2.3.2. Programų *Impresyvusis prielinksnių suvokimas* ir *Ekspresyvusis prielinksnių įvardijimas* įsisavinimas

4 metų amžiaus vidurkio tiriamiesiems buvo pateiktos *Impresyviojo prielinksnių suvokimo* (2 priedas 3 lentelė) ir *Ekspresyviojo prielinksnių įvardijimo* (2 priedas 4 lentelė) programos.

Pirmosios programos tikslas išugdyti, kad vaikas suvoktų santykį tarp objektų bei aplinkos ir impresyviai suvoktų prielinksnius. Veiklos metu buvo naudojamos dvi vienodos dėžės ir įvairūs daiktai: spalvotos kaladėlės, pliušiniai žaisliukai, pieštukai, mašinėlės, lėlytės. Ant stalo padedamos dvi dėžės, viena – dugnu į viršų. Vaikui siūlomas daiktas, pvz., kaladėlė, ir prašoma *padėk kaladėlę_____ (prielinksnis)_____ (vieta)*. Pvz., *Padėk kaladėlę į dėžę*. Buvo mokoma prielinksnių: į, ant, po. Mokymo pradžioje, nežinant atsakymo, buvo naudojama fizinė pagalba. Vaikas imamas už rankos ir daiktas padedamas į įvardytą vietą. Pamažu pagalba buvo mažinama. Vaikai, dirbę ABA metodu, už teisingus atsakymus buvo skatinami mėgiamu maistu, gėrimu, žaislu ar veikla. Šiame pogrupyje darbas vyko sparčiai, vaikai visus programos prielinksnius suvokė. Vaikai, dirbę įprastiniais metodais, buvo skatinami verbaliai *šaukuolis, labai gerai*. Šio pogrupio vaikams didžiausių sunkumų sudarė prielinksnis *ant*. Net ir trečiąjį mėnesį jis dažnai buvo painiojamas su prielinksniu *į*.

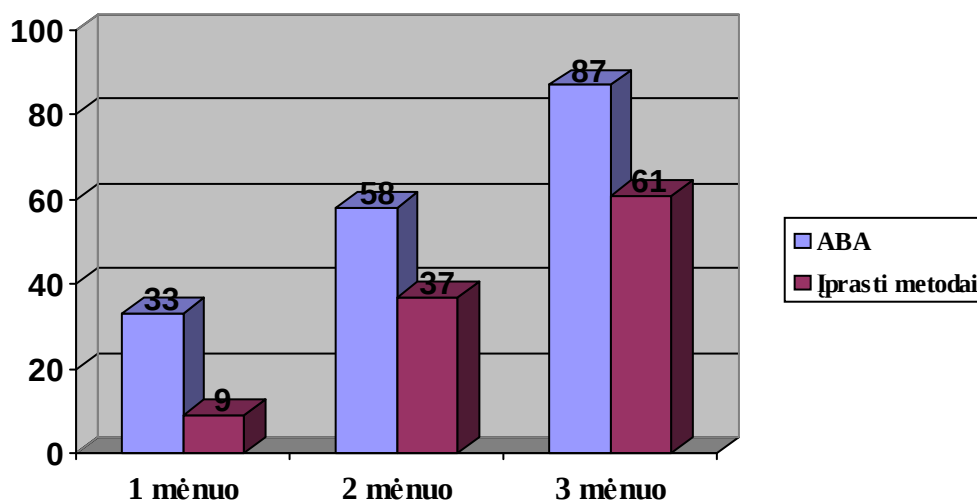
Nustatyta, kad visi pirmojo pogrupio vaikai, su kuriais buvo dirbama pagal ABA metodą, ir 83% antrojo pogrupio tiriamųjų, su kuriais buvo dirbama įprastais mokymo būdais, įsisavino *Impresyviojo prielinksnių suvokimo* programą. Šiuos duomenis iliustruoja penktas paveikslas.

5 pav. Programos *Impresyvusis prielinksnių suvokimas* įsisavinimo rezultatai, %

Antrosios programos tikslas - išmokyti vaiką suvokti *kur* ir gebėti ekspresyviai įvardyti prielinksnius. Veiklos metu naudojamos dvi vienodos dėžės, įvairūs daiktai ir paveikslėliai, atvaizduojantys prielinksnius. Vaikui matant, daiktas padedamas į dėžę; ant dėžės arba po dėže. Klausima: *Kur yra _____(objektas)?*. Pvz.: *Kur yra mašina?*. Vaikas turi atsakyti: *Mašina yra po dėže; Po dėže; Po*. Kiekvienas vaikas atsako pagal savo funkcionavimo lygį. Pirmąjį ir antrąjį mėnesį buvo dirbama su įvairiais objektais, o trečiąjį – su paveikslėliais. Mokymo pradžioje, siekiant išvengti neteisingų atsakymų, vaikui suteikiama verbalinė pagalba. Pagalba palaipsniui buvo mažinama. Sulaukus teisingo atsakymo, vaikas nedelsiant buvo paskatinamas.

Dirbant su antrąja programa geresnius rezultatus vėl parodė tiriamųjų grupė, su kuria dirbta pagal ABA metodą. Abiems pogrupiams sunkumų sudarė ekspresyvusis prielinksnių įvardijimas pagal paveikslėlius. Tai ir nulėmė rezultatus, kuriuos atspindi šeštas paveikslas.

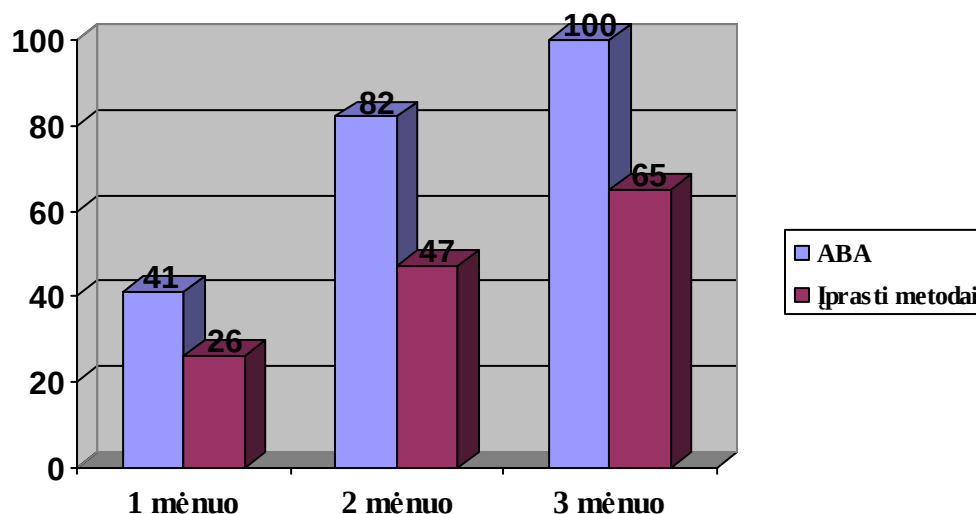
6 pav. Programos *Ekspresyvusis prielinksnių įvardijimas* įsisavinimo rezultatai, %

Po trijų mėnesių 87% pirmojo pogrupio vaikų, su kuriais buvo dirbama pagal ABA metodiką, susidarė įgūdžius, tačiau sėkmė lydėjo tik 61% antrojo pogrupio vaikų, dirbusių įprastiniais metodais. Pateikti rezultatai leidžia teigti, kad ABA metodas yra veiksmingesnis.

2.3.3. Programų *Objektų įvardijimas pagal jų funkcijas* ir *Duoda du daiktus* įsisavinimas

Su 5 metų amžiaus vidurkio respondentais buvo dirbama pagal dvi programas: *Objektų įvardijimo pagal jų funkcijas* (2 priedas 5 lentelė) ir *Duoda du daiktus* (2 priedas 6 lentelė).

Objektų įvardijimo pagal jų funkcijas programos tikslas - vaikas, parodžius objektą, įvardina jo funkciją ir, nusakius objekto funkciją, įvardina daiktą. Kalbantys vaikai atsako žodžiais, nekalbantys – impresyviai, t.y. parodo, kad supranta, palenkia ar papurto galvą. Veikloje buvo naudojami įvairūs gerai žinomi aplinkos daiktai: žaislai, rašymo priemonės, stalo įrankiai, indai, higienos priemonės ir kt. Ant stalo priešais vaiką padedama keletas daiktų. Pvz., pieštukas, šukos ir puodelis. Rodoma į šukas ir klausiama: *Ką darai su jomis?* arba klausiama: *Su kuo šukuojiesi?*. Pirmąjį mėnesį buvo prašoma vaikų įvardyti objektų funkcijas, antrąjį – objektą pagal jo funkcijas, trečiąjį – klausimai buvo kaitaliojami. Per tris mėnesius vaikams buvo pateikti keturiasdešimt penki objektai ir įvardintos jų funkcijos.

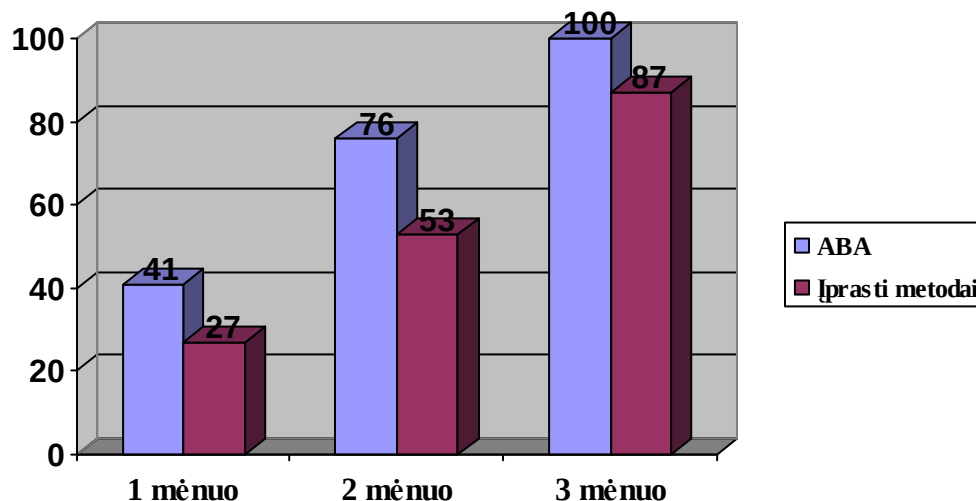
7 pav. Programos *Objektų įvardijimas pagal jų funkcijas* įsisavinimo rezultatai, %

Duomenys pateikti septintame paveiksle parodo, kad antrojo pogrupio vaikai, su kuriais buvo dirbta įprastiniais metodais, sunkiai įsisavino *Objektų įvardijimo pagal jų funkcijas* programą. Per tris mėnesius tik 65% ugdytinių pasiekė norimų rezultatų.

Antrosios programos tikslas: vaiką išmokyti iš kelių (4–6) pateiktų daiktų paduoti du nurodytus. Veiklos metu buvo naudojami įvairūs aplinkos daiktai: žaislai, stalo įrankiai, rašymo priemonės, transporto priemonės ir kt. Ant stalo prieš vaiką padedama keletas daiktų pvz.: meškiukas, šaukštas, teptukas, lėktuvas. Vaiko prašoma: *Duok man lėktuvą ir teptuką*. Vaikui padedama rasti reikiamus objektus. Pagalba pamažu mažinama. Mokyme užduotys palaipsniui buvo sunkinamos: pirmąjį mėnesį vaikams reikėjo atrinkti du objektus iš keturių pateiktų, antrąjį mėnesį – du objektus iš penkių, o trečiąjį – du iš šešių pateiktų objektų. Per tris mėnesius vaikams buvo pateikti keturiasdešimt penki objektai. Visus juos vaikai sugebėjo atpažinti. Vaikai, dirbę ABA metodu, už teisingus atsakymus buvo skatinami mėgiamu maistu,

gėrimu, žaislu ar veikla. Vaikai, dirbę įprastiniais metodais, buvo skatinami verbaliai: *šaukuolis, labai gerai*.

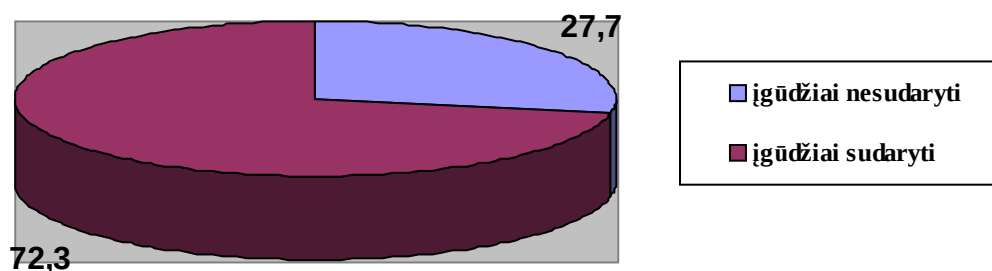
Dirbant pagal šias programas ABA metodo pranašumą vaizdžiai įrodo aštuntas paveikslas.

8 pav. Programos, *Duoda du daiktus* įsisavinimo rezultatai, %

Pirmojo pogrupio vaikams, dirbusiems pagal ABA metodą, puikiai sekėsi sudaryti įgūdžius. Po trijų mėnesių visi šio pogrupio tiriamieji įgūdžius buvo sudarę.

Per tris mėnesius tiriamiesiems buvo pateiktos šešios komunikacijos ir kalbos ugdymo programos. Septyni tiriamieji dirbo pagal ABA metodą ir septyni – įprastiniais ugdymo metodais. Šešių programų įsisavinimo rezultatus iliustruoja devintas ir dešimtas paveikslai.

9 pav. Šešių programų įsisavinimas dirbant įprastiniais darbo metodais, %

Dirbant įprastiniais metodais po trijų mėnesių net 97,5% vaikų neturėjo sudarytų įgūdžių.

10 pav. Šešių programų įsisavinimas dirbant pagal ABA metodiką, %

Akivaizdu, kad ženkliai geresnių rezultatų pasiekė pogrupiai, dirbę pagal ABA metodiką. Po trijų mėnesių 97,5% vaikų įgūdžius susidarė, perkėlė ir išlaikė efektyviau. Tyrimo metu gauti rezultatai patvirtina bakalauro darbo iškeltą hipotezę.

2.3.4. Skirtingų paskatinių parinkimo veiksmingumas įsisavinant komunikacijos ir kalbos programas

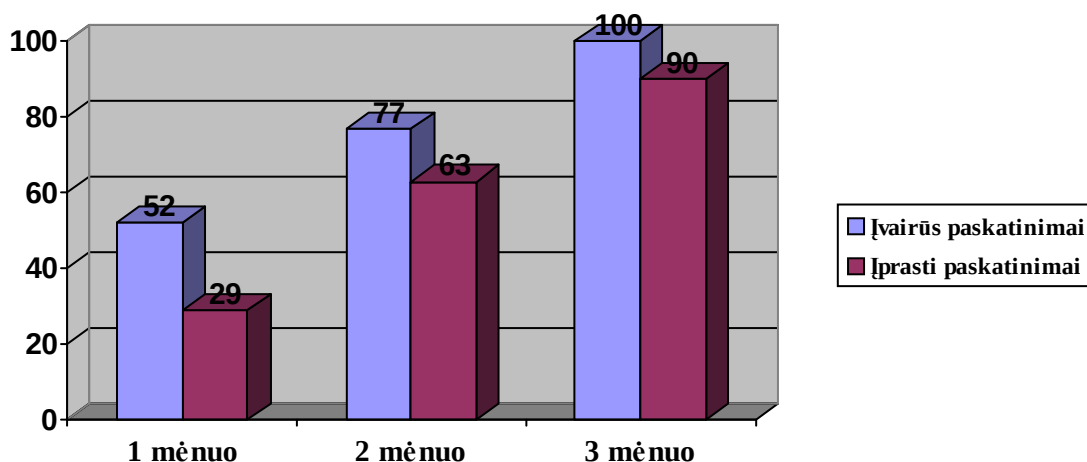
Ketvirtos grupės abiejų pogrupių 6 metų vaikai dirbo pagal ABA metodą. Tyrimo tikslas šiame etape buvo išsiaiškinti naudojamų paskatinių įtaką kalbos ir komunikacijos įgūdžių įgijimo spartai. Dirbant su pirmo pogrupio ugdytiniais buvo naudojami verbalūs paskatinimai: *šaunuolis, labai gerai*, ir mėgiamas vaiko maistas: saldainiai, kukurūzai. Kito pogrupio vaikams buvo naudoti labai įvairūs, atitinkantys amžių, didinantys motyvaciją paskatinimai – verbaliniai pagyrimai, sensoriniai (vibracija, įvairių paviršių lietimasis), maistas (sausainiai, duona, saldainiai, dešra, sūris, vaisiai), gėrimai (sultys, limonadas, arbata, coca-cola, vanduo), žaislai, mėgiama veikla (stalo žaidimai, važinėjimas dviračiu, supimasis, pasivaikščiojimai lauke), savęs stimuliavimas (lingavimas, žiūrėjimas į šviesą, plasnojimas), uoslės stimulai (kvepalai, amoniakas), klausos stimulai (muzika, tiksėjimas, ūžimas). Paskatinimai kiekvienam vaikui yra parenkami individualiai, priklausomai nuo jo funkcionavimo lygio ir pomėgių.

Su šios grupės vaikais buvo dirbama pagal *Impresyviojo įvardžių ir vardu suvokimo* ir *Ekspresyviojo įvardžių ir vardu įvardijimo* programas (2 priedas 7 lentelė). Šių programų tikslas – siekti, kad vaikas suvoktų, kam priklauso daiktas ir įvardytą asmenį vardu arba naudodamas įvardį.

Impresyviojo įvardžių ir vardu suvokimo programos tikslas - vaikas suvokia ir parodo save draugus, dirbančiuosius, žino jų vardus, parodo kam, priklauso daiktas. Veikloje buvo naudojami vaiko ir mokytojo asmeniniai daiktai: žaislai, rūbai. Mokymo pradžioje buvo dirbama

su kūno dalimis. Pateikiama instrukcija: *Paliesk*_____ (*mokytojo vardas*) _____(*kūno dalį*) pvz., *Paliesk Aušros ranką*.

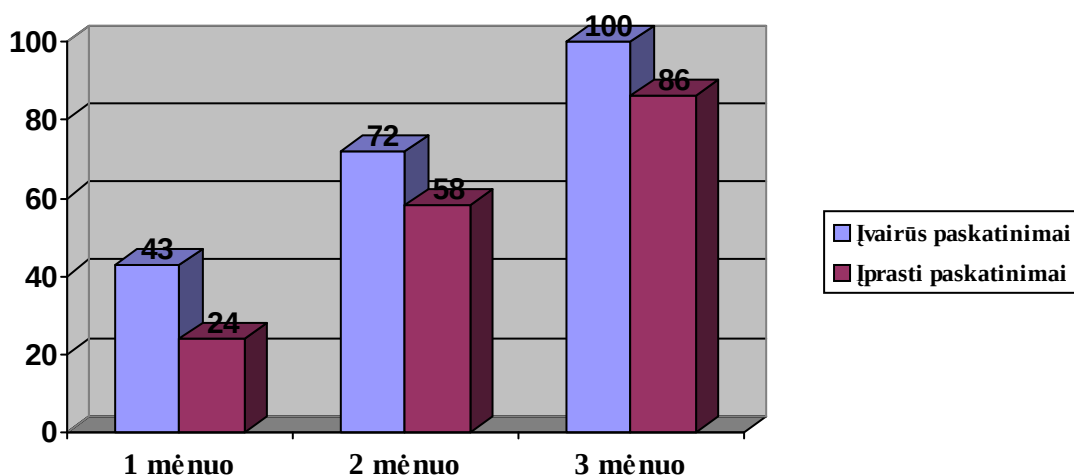
Surinkti duomenys atspindi vienuoliktame paveiksle.

11 pav. Programos *Impresyvusis* įvardžių ir vardų suvokimas įsisavinimo rezultatai taikant, %

Ši programa nėra sunki vaikams, pasižymintiems autizmo sindromu. Visus tris mėnesius geriau sekėsi pirmajam pogrupiui, su kuriuo buvo dirbama naudojant įvairius paskatinimus.

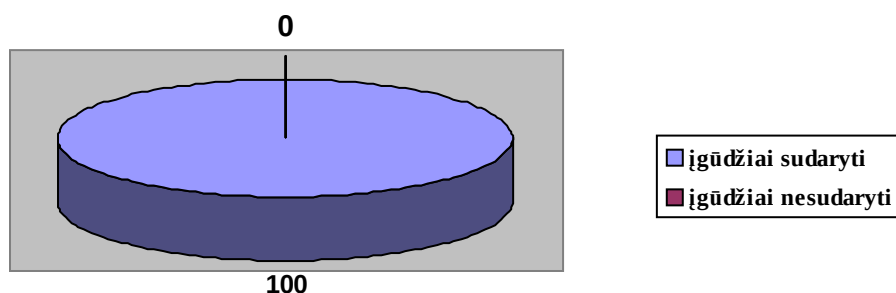
Ekspresyviojo įvardžių ir vardų įvardijimo programos tikslas – vaikas pasako savo, draugų, dirbančiųjų vardus, verbaliai įvardija, kam priklauso asmeniniai daiktai. Veiklos pradžioje vaikas turėjo įvardyti visų grupės vaikų ir dirbančiųjų vardus. Vėliau buvo prašoma pasakyti, kam priklauso daiktas, pvz., *Kieno mašina?*. Laukiamas atsakymas: *Rimo*. Trečiąjį mėnesį buvo prašoma atsakymui vartoti įvardžius: *mano, tavo, jo, jos*.

12 pav. Programos *Ekspresyvis* įvardžių ir vardų įvardijimas įsisavinimo rezultatai, %

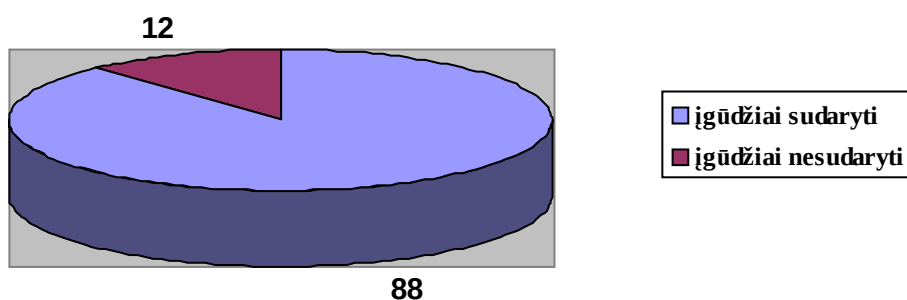
Sudarant *ekspresyviojo įvardžių ir vardų įvardijimo* programos įgūdžius vėl geriau sekėsi pirmojo pogrupio vaikams, kuriems buvo siūloma įvairūs paskatinimai. Po trijų mėnesių visi šio pogrupio ugdytiniai programas įsisavino.

Impresyviojo ir ekspresyviojo įvardžių ir vardų įvardijimo programos vaikams, pasižymintiems autizmo sindromu, labai patiko. Užsiėmimai buvo žaismingi. Apibendrinant gautus duomenis galima teigti, kad naudojant ir dažnai keičiant įvairius, vaikui patinkančius, veiklą motyvuojančius paskatinimus, pasiekiami ženklūs rezultatai. Tai iliustruota tryliktame ir keturioliktame paveiksluose.

13 pav. Programų įsisavinimo rezultatas po trijų mėnesių, taikant įvairius paskatinimus, %

Naudojant įvairius paskatinimus, vaikai geriau sutelkia dėmesį, pratybos tampa žaislingomis, todėl rezultatai yra puikūs. Po trijų mėnesių visi tiriamieji programas įsisavino.

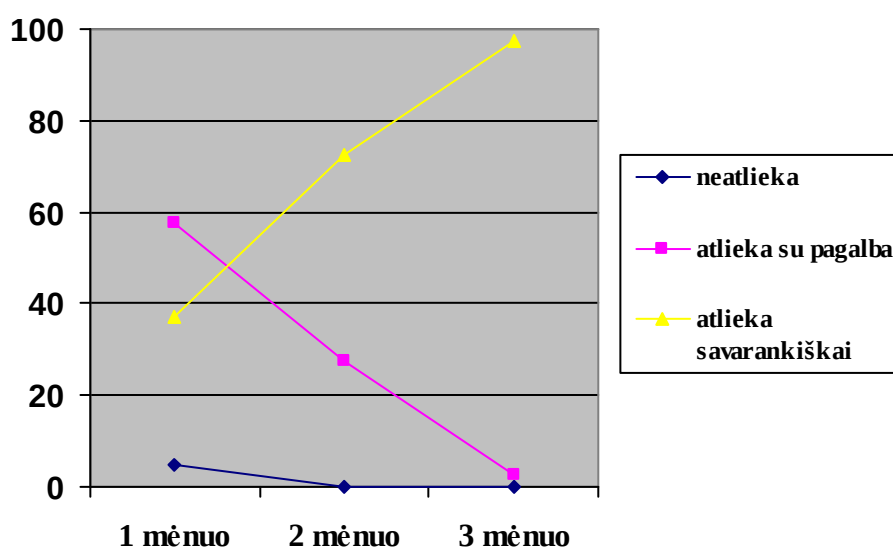
14 pav. Programų įsisavinimo rezultatas po trijų mėnesių, taikant įprastinius paskatinimus, %

Įprasti paskatinimai vaikui nusibosta. Jis sunkiau sutelkia dėmesį, veikla tampa nemotyvuota. Tai įrodo ir trijų mėnesių rezultatai. Šias programas įsisavino tik 88% tiriamųjų.

2.3.5. Komunikacijos ir kalbos įgūdžių įgijimas

Tyrimo metu kiekvieno vaiko, pasižyminčio autizmo sindromu ar bruožais, įgūdžių atlikimo kokybė kasdien buvo vertinama pagal tris lygmenis: neatlieka įgūdžio, atlieka su pagalba, atlieka savarankiškai.

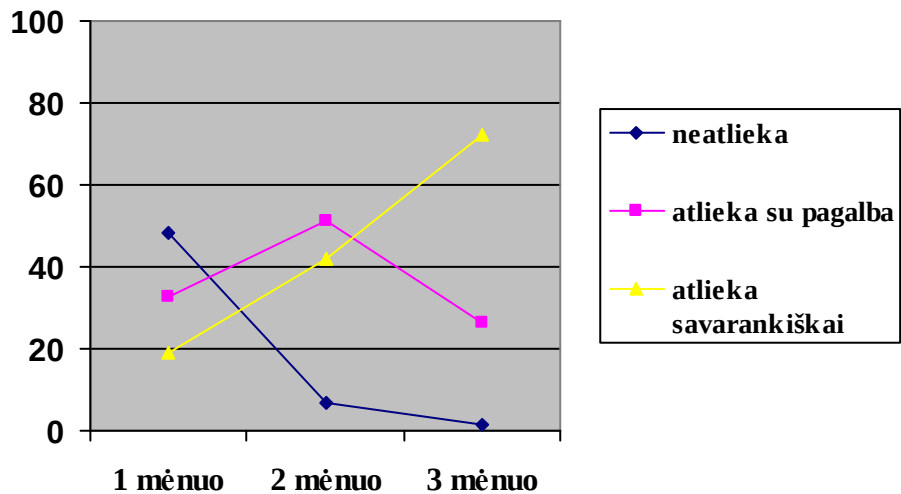
Šiame tyrimo etape buvo siekiama palyginti trijų tiriamųjų grupių, tai yra, keturiolikos respondentų, savarankiškumo lygmenį, dirbant pagal ABA metodą ir įprastiniais darbo metodais. Savarankiškumo lygmens kitimas atsispindi penkioliktame paveiksle.

15 pav. Savarankiškumo lygmens kitimas dirbant ABA metodu,%

Iš pateiktų rezultatų matyti, kaip kinta savarankiškumo lygmuo. Jau po dviejų mėnesių vaikai atliko nurodytas užduotis, tačiau pagalbos 30% vaikų. Po trijų mėnesių 97,3% tiriamųjų, dirbusių pagal ABA metodą, užduotis gebėjo atlikti savarankiškai ir tik 2,7 % vaikų buvo reikalinga pagalba.

Šešioliktas paveikslas iliustruoja savarankiškumo lygmens kitimą dirbant įprastiniais metodais.

16 pav. Savarankiškumo lygmens kitimas dirbant įprastiniais metodais, %

Dirbant įprastiniais metodais savarankiškumo lygmuo kinta labai lėtai. Po dviejų mėnesių savarankiškai dirbo 40% vaikų, kai tuo tarpu, dirbant pagal ABA metodą, savarankiškai jau dirbo 72% vaikų. Po trijų mokymo mėnesių paaiškėjo, kad pagalbos reikia 27,7% vaikų, o savarankiškai užduotis atlieka 72,3% tiriamųjų.

Gauti rezultatai įrodo, kad ABA metodas skatina efektyviau ugdyti vaikų, pasižyminčių autizmo sindromu, komunikaciją ir kalbą.

Išvados

1. Literatūros analizė leidžia teigti, kad ikimokyklinio amžiaus vaikų, pasižyminčių autizmo sindromu ir autizmo bruožais, komunikacijos ir kalbos raida yra sudėtingas procesas, reikalaujantis nuodugnaus vaiko pažinimo, darbo pagal specialiąsias ugdymo programas, specialiųjų metodų ir priemonių taikymo.
2. Naudojant ABA metodą, komunikacijos ir kalbos įgūdžiai įgyjami sparčiau nei dirbant įprastiniais darbo metodais.
3. ABA metodas lemia aukštesnį komunikacijos ir kalbos įgūdžių savarankiškumo lygmenį.
4. Paskatinių įvairovė daro įtaką komunikacijos ir kalbos įgūdžiams įgyti.
5. Komunikacijos ir kalbos įgūdžiai suformuojami, perkeliami ir išlaikomi, kai visi specialistai dirba įvairiose aplinkose ir tėvai darbą tęsia namuose.
6. Iškelta hipotezė – tikėtina, kad ABA metodo taikymas gali būti veiksmingas ugdant vaikų, pasižyminčių autizmo sindromu, komunikaciją ir kalbą, pasitvirtino.

Literatūra

1. Bendorienė, A., Bogušienė, V., Dagytė, E. ...[et.al.]. (Sud.). *Tarptautinių žodžių žodynas* (2004). Vilnius: Alma littera.
2. Cumine, V., Leach, J., Stevenson, G.(1998). *Asperger Syndrome – a practical guide for teachers*. Landon: David Fulton Publishers.
3. Cumine, V., Leach, J., Stevenson, G. (2000). *Autism in the early years*. A practical guide. Glasgow: Bell and Bain Ltd.
4. Dugdale, N., Lowe, F.C.(1990). *Naming and stimulus equivalence. Behavior analysis in theory and practice: Contributions and controversies*. England: Erlbaum.
5. East, V., Evans, L. (2008). *Vienu žvilgsniu*. Praktinis vaiko specialiųjų poreikių tenkinimo vadovas. Vilnius: Tyto Alba.
6. Freeman, S., Dake, L. (1997). *Teach Me Language*. A language manual for children with autism, Asperger's syndrome and related developmental disorders. Canada: SKF Books.
7. Gillberg, C.(1989). *Diagnosis and Treatment of autism*. New York: Plenum Press.
8. Gillberg, C. (2002). *A Guide to Asperger Syndrome*. UK: University Press.
9. Harris, S.L.(1988) *Treatment of family problems in autism. Behavioral issues in autism*. New York: TX:PRO-ED
10. Howlin, P., Rutter, M. (1987). *Treatment of Autistic Children*. Chichester: John Wiley.
11. Huff, R. (2003). *Teaching Individuals With Developmental Delays*. Austin,Texas: PRO-ED.
12. Jordan, R.(1999). *Autistic Spectrum Disorders*. London: David Fulton Publishers.
13. Ivoškuvienė, R., Balčiūnaitė, J. (2002). *Autistiškų vaikų ugdymas*. Šiauliai: VŠĮ Šiaulių universiteto leidykla.
14. Kanner, L. (1943). *Autistic disturbances of affective contact*. Nervous Child, 2.
15. Kardelis, K. (2002). *Mokslinių tyrimų metodologija ir metodai*. Kaunas: JUDEX leidykla.
16. Lašienė, N. (2008). Autizmas: sienos be ribų.
<http://www.bernardinai.lt/index.php?url=articles%2F84106/20080901>
17. Leaf, R., McEaching, J. (1999). *A Work in Progress*. Behavior Management Strategies and a Curriculum for Intensive Behavioral Treatment of Autism. New York: DRL Books.

18. Lesinskienė, S. (1998). *Autizmo sutrikimo samprata, klinika ir diagnostavimo pagrindai*. Metodinės rekomendacijos. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
19. Lesinskienė, S. (2000). *Vaikystės autizmo diagnostika ir gydymo principai*. Mokomoji knyga medicinos studentams, gydytojams rezidentams ir gydytojams vaikų bei paauglių psichiatriams. Vilnius: UAB Vilniaus universitetinė leidykla.
20. Lesinskienė, S., Pūras, D., Kajokienė, A., Šenina, J. (2002). Autistų vaikų slaugos ypatumai. *Medicina*, 38 (4), 412-418
21. Lovaas, O. I. (1977). *The autistic child: Language development through behavior modification*. New York: Irvington.
22. Lovaas O. I. (1981). *Teaching developmentally disabled children: The ME book*. Baltimore: University Park Press.
23. Lovaas, O.I. (1987). Behavioural treatment and normal educational and intellectual functioning in young autistic children. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 55, 3-9.
24. Lovaas, O.I. (2003). *Teaching Individuals with Developmental Delays*. Basic Intervention Techniques. Austin, Texas: PRO-ED.
25. Maurice, C., Green, G., Luce, S. C. (1996). *Behavioral Intervention for Young Children with Autism*. A Manual for Parents and Professionals. Austin, Texas: PRO-ED.
26. Maurice, C., Green, G., Foxx, R. M. (2000). *Making a Difference*. Behavioral Intervention for Autism. Austin, TX: PRO-ED.
27. Mikulėnaitė, L., Ulevičiūtė, R. (2004). *Ankstyvojo amžiaus vaikų autizmas*. Vilnius: UAB „Progretus“.
28. Ozonoff, S., Schopler, E., Mesibov, G. B. (1995). *Learning and Cognition in Autism*. New York: Plenum Press.
29. Powell, S., Jordan, R. (1997). *Autism and Learning*. London: David Fulton Publishers.
30. Ramachandran, V. S., Oberman, L. M. (2007). Sudužęs veidrodis. Autizmo teorija. *Medicina*, 1, 43-49.
31. Reynell, J. K., Gruber, C. P. (1997). *Reynell Developmental Language Scales*. Los Angeles: Western Psychological association.
32. Rossetti, L. M. (1996). *Communication Intervention: Birth to three*. San Diego: Singular Publishing.
33. Rutter, M., Taylor, E., Hersov, L. (1994). *Autism*. N.Y.: Plenum Press.

34. Sicile-Kira, Ch.. (2004). *Adolescents on the Autism Spectrum*. USA: The Berkley Publishing Group.
35. Siegel, B. (2003). *Helping Children with Autism Learn*. OXFORD.
36. Sherratt, D. (2007). *How to support and teach children on the autism spectrum*. UK: LDA.
37. Sundberg, M. L., Partington, J. W. (1998). *Teaching Language to Children With Autism or Other Developmental Disabilities*. CA: Behavior Analysts, Inc.
38. *Teaching Students with Autism. A Resource Guide for Schools*. (2000). UK: British Columbia.
39. Tender, J. (2009). *Jūsų vaikui diagnozuotas autizmas – ką daryti toliau?*. Klaipėda: Kitoks vaikas.
40. Utz, K.(2001). *Tu priklausai mums!* Vilnius: Presvika.
41. Wing, L.(1996). *The Autistic Spectrum: A guide for parents and professionals*. London: Constable.
42. Каган,В.Е. (1981). *Аутизм у детей*. Москва: Медицина.
43. Морозова, С. С. *Развитие речи у аутичных детей в рамках поведенческой терапии*. [http://www.autism.ru/library.asp?sort=3/2009 12 10](http://www.autism.ru/library.asp?sort=3/2009%2012%2010)
44. Лебединская, В. В., Никольская, О. С. (1991). *Диагностика раннего детского аутизма*. Москва: Просвещение.
45. Питерс, Т.(2003). *Аутизм. От теоретического понимания к педагогическому воздействию*. Москва: Владос.

Laura Baltrukonytė

**EFFEKTIVENESS OF APPLIED BEHAVIOURAL ANALYSIS THERAPY
DEVELOPING AUTISTIC CHILDREN'S LANGUAGE AND SPEECH**

The Bachelor Theses

Summary

The aim of the paper is to find out the efficiency of the ABA method. Recently there have been more and more theories explaining autism, at the same time new ways and methods of intervention have been discussed and used. One of them – the ABA (Applied Behavioural Analysis) method, with the help of which specialists try to increase intellectual and academic capacity, social and emotional behaviour of children with autism. The teaching programme covers all areas of functioning, but is especially useful in developing speech and communication for autistic children.

The tasks of the paper are to reveal the scientific meaning of an autism syndrom, referring to the analysis of pedagogical and psychological literature; also, to analyse the peculiarities of the development of autistic children. Another task is to analyse the peculiarities of acquiring speech and communication skills using the ABA method, to compare the change of independence level applying this method and usual methods working with autistic children. Moreover, we try to reveal the influence of different forms of stimulation on speech and communication. We propose the hypothesis that the application of the ABA method encourages more effective formation of speech and communication skills.

20 autistic children from Kaunas Abilitation Centre participated in the research: 4 girls and 16 boys – four children aged 3,5; six children - 4 years old, four participants aged 5 and six children - 6 years old.

According to the age, all the children were divided into 4 groups, every group consisted of 2 subgroups. The ABA method was applied working with the children from one subgroup of 3 groups; while usual methods of upbringing were applied to the rest of children from 3 groups. The respondents from group four were brought up using the ABA method but with a different system of stimulation. Different programmes were chosen for the research, such as “Impressive Recognition of Objects“, „Yes/No“, „Expressive Usage of Prounouns“, “Impressive Understanding of Prounouns“, “Two Objects Are Given“, “Naming Objects According to Their Functions“, “Impressive Understanding of Prounouns and Names“, “Expressive Usage of Prounouns and Names“.

The research lasted for 3 months. The skills were assessed three times. All the skills were considered to have been acquired when the tasks were carried out under different circumstances with the presence of all specialists and parents.

The results of the research have shown that development of speech and communication is a complicated process for autistic children. It requires to know children very well, to work according to special programmes, methods and means of upbringing. The analysis of the results provides us with the possibility to propose the idea that applying the ABA method the skills of speech and communication are acquired faster than with the help of usual methods. Besides, the ABA method provides a higher level of independence of speech and communication skills, a variety of stimulants influences gaining these skills faster. All the skills are formed, transformed and maintained when all the specialists work in different surroundings and parents continue doing the same at home. The hypothesis that the skills of speech and communication will be acquired by autistic children faster applying the ABA method has been confirmed. That is what the paper for the Bachelor degree proposed.

PRIEDAI